

7. baskısını (Pearson) yapan *Klasik Mitoloji*, klasik mitosların kültürel bağlamlarına açıklık getirirken, Grek ve Roma mitoslarını aralarındaki bağlantıları vurgulayarak daha ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Hem klasik hem günümüze ait çok sayıda görsel malzemenin yanı sıra, klasik mitoslarla ilgili en iyi antik kaynakların daha açık ve anlaşılır çevirileri de bu kapsamlı metinde yer almaktadır. Son yapılan akademik çalışmalardan yararlanan bu kitap, bir yandan Grek ve Roma mitoslarının günümüze kadar uzanan mirasını tarihsel bir perspektife oturturken diğer yandan Yakın Doğu mitoslarının etkilerini vurgulamakta ve bu yönüyle öğrenciler için değerli bir kaynak işlevi görmektedir.

7. baskıda yeni neler var?

* "God of War" bilgisayar oyunu, *300 Spartalı* filmi, Rick Riordan'ın gençlik romanı dizisi *Percy Jackson* ve vampir mitoslarıyla ilgili yeni "Perspektif" bölümleri.

* Önemli yerlerde daha iyi görsel destek sağlayan sekiz yeni harita.

* İncelenen mitosla ilgili daha fazla görsel destek sağlayan yeni fotoğraflar.

ISBN: 978-605-9521-69-7

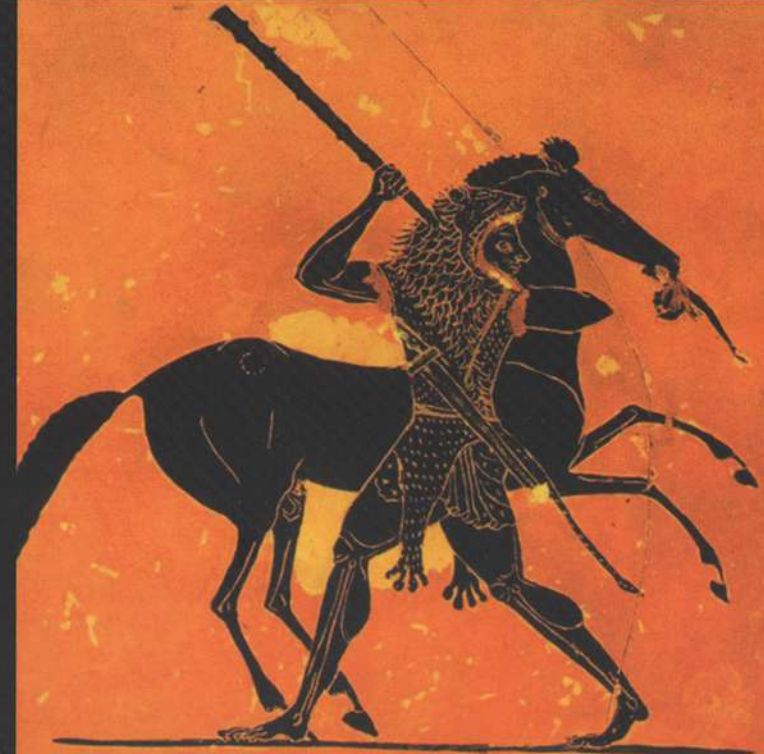

KLASİK MİTOLOJİ

BARRY B. POWELL

WISCONSIN-MADISON ÜNİVERSİTESİ

7. baskıdan çeviri

Bilge
Kültür-Sanat

Çeviri / Sinan Okan Çavuş

25. BÖLÜM

MİTOS YORUMLAMA TEORİLERİ

Gerçek yoktur, yorumlar vardır.

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844-1900)

MİTOSLAR NASIL DOĞAR? Bilinmeyen bir geçmişten miras kalan, genellikle gizemli ve tuhaf sayılan bu hikâyeler ne ifade eder? Geleneksel hikâyelerin usa aykırı ve genellikle ahlak dışı sayılan içeriklerinden rahatsız olan Grek entelektüeller, antik dönemlerde bu soruları sorarak, mitosların doğasını ve anlamını kapsayan uzun teorik incelemelerin temelini atmıştır.

Kimi antik Yunanlılar geleneksel hikâyeleri tümüyle yok saymış olsa da kimileri, inandırıcı olmamalarına rağmen mitosların özünde büyük gerçekler barındırdığını gösteren detaylı teoriler geliştirmişlerdir. Bu teori geliştirme geleneği, Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde daha da ilerlemiştir. Modern çağda ise araştırmaya dayalı yeni alanların gelişmesi ile birlikte mitosların olgusal ve felsefi gerçekleri, odaklanılan tek nokta olmaktan çıkmıştır. Örneğin antropologlar mitosların sosyal işlevleri ile ilgilenirken psikologlar mitosların karşıladığı ve yansıttığı duygusal ihtiyaçlar hakkında teoriler geliştirmiştir. İlerleyen sayfalarda antik çağdan modern zamanlara kadar uzanan bir skalada mitosların yorumlandığı başlıca evreleri inceleyeceğiz.

GREK TEORİLERİ

Yunan alfabesinin radikal teknolojisinin de katkıda bulunduğu **akılcılıkları** ile Yunanlılar, kendi geleneklerinin bütünüyle ayırdına varan ve bunlara eleştirel gözle bakan ilk millettir. Bu sorgulama, kısmen mitosun doğası hakkında yorumda bulunmakla başlayan, daha sonra neden-sonuç ilişkisine ve gelenekten bağımsız olan -yani mitoslara özgü olan- açıklamalara yönelik bir muhakeme

sistemine dönüşen Yunan felsefesi ile yakından ilintiliydi. Yunan filozoflar, geleneksel Yunan hikâyelerinde yoğun olarak bulunan Yunan dinindeki *antropomorfik* bölümlere dayalı açıklamalara bağlılığı azaltmak istiyordu. Geleneksel hikâyeleri mantıksız, usa aykırı detayları ve ahlak dışı içerikleri sebebiyle eleştiriyorlardı. İ.Ö. altıncı yüzyılda Kolophonlu (Batı Anadolu'da bir şehir) **Ksenophanes**, tanrılar hakkındaki gözde inançların yanlış olduğunu söyleyerek, Olymposlu tanrıların ahlaki açıdan zayıf olmalarından yakınmıştır:

Kanaatimce ölümlü insanlar tanrılarını kendi suretlerinde yaratmışlardır. Eğer öküzlerin veya atların elleri olsaydı ve biz insanlar gibi yazıp çizmek isteselerdi, öküzler tanrılarını öküz, atlar tanrılarını at olarak tasvir ederdi. Traklar tanrılarını mavi gözlü ve kızıl saçlı olarak tasvir ederken Habeşler (Ethioplialılar) kendi tanrıların basık burunlu ve kara derili olduğunu söylemektedirler.

KSENOPHANES, *Fragmanlar* 21 B 14-16 (DIELS-KRANS)*

Ayrıca:

Bir tanrı diğer bütün tanrılardan ve insanlardan daha üstündür, fakat ne görünüşü ne de düşünceleri bize benzer.

KSENOPHANES, *Fragmanlar* 21 B 23 (DIELS-KRANS)*

Homeros'tan yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşamış olan Ksenophanes, Yunan mitolojisindeki tanrıların varlığını sorgulamış ve dolaylı olarak Yunanlıların kültürel miras olarak benimsediği geleneksel hikâyelerin gerçekliğini eleştirmiştir.

Sokrates'in arkadaşı ve İ.Ö. dördüncü yüzyılda Atina'da bir hayli etkili olmuş olan Akademi'nin kurucusu Platon ise bu hikâyelere daha ağır eleştiriler getirmiştir. Platon'a göre, Homeros'un ve diğer şairlerin mantık dışı hikâyeleri, eğitimsiz kişilere hatalı bir gerçek imgesini sundukları için yozlaştırıcı bir etkiye sahiptiler. *Devlet* adlı eserinde anlattığı ideal devlet düzeninde Platon, şairleri ve yalan dolu hikâyelerini yasaklamıştır. Öte yandan Platon, kimi önemli gerçekleri insan mantığının kavrayamayacağını da bilincindeydi. Esasen Platon felsefesinin amacı, "İdealar" ve "Fiziksel Nesneler" (Yunanca *eidos* = "biçim") olarak adlandırdığı gerçeklerin ve dünyanın değişken ve geçici görünümünün gerisinde yatan ebedi gerçeklerin varlığını ispat etmektir. Yani değerlere inanç anlamındaki *idealizm* kelimesi, görüngüler dünyasında yoktu.

Platon, geleneksel mitolojiye karşı olsa da mitos benzeri hikâyelerin bu gerçeklerin söze dökülmesi açısından uygun bir araç olduğu kanısındaydı. Bu nedenle, "Er" mitosunda olduğu gibi (bkz. 12. Bölüm) özellikle ölümden sonra ruhun akıbetine odaklanan, ayrıca varoluşun doğası ve mükemmel politik düzeni temalarını da kapsayan kendi "mitoslarını" kaleme almıştır. Deniz altında kaybolan bir ada üzerindeki güçlü ve zengin bir şehrin anlatıldığı "Atlantis efsanesi", Platon'un yarattığı bir efsanedir (Bkz. Perspektif 1.1).

Diğer Yunan filozoflar ise Platon'un sertçe eleştirdiği geleneksel mitosların dahi tarihî ya da felsefi gerçeklere dair bir öz içerebileceğini öne sürerek Platon'un fikirlerinin ötesine geçmişlerdir. Onlara göre yapılması gereken şey, mitosları yorumlayarak barındırdıkları özleri keşfetmektir. Ahlak dışı ve tuhaf içeriklerine rağmen geleneksel hikâyeler ilk seferde anlaşılmayan, daha derin anlamlar içeriyordu. Mitosların önemsenmeye değer şeyler barındırmadığını

düşünülerek yok sayılması gerekmiyordu. Yunanlılara göre bunlar, dışarıdan bir şey gibi görünüp özünde ise bambaşka olan alegorik hikâyelerdi.

Alegori, "bir şeyi farklı şekilde söyleme" ya da "aslında söylenenden başka bir şey söyleme" anlamlarına gelen Grekçe bir kelimedir. Mitosların alegorik yorumlanmasında yapılan şey, anlatılan hikâyenin başlangıçtaki düşünce çerçevesini daha kabul edilebilir başka bir çerçeveye oturtmaktır. Örneğin, Daphne'nin Apollon'un elinden kaçmak için defne ağacına dönüştürülmesi, bir namus alegorisi olarak okunabilir. Hikâyede anlatılan, Apollon'un peşine düştüğü kızın gerçekten de ağaca dönüşmüş olması değil, cinsel ilişkiden kaçınmanın, en azından bir kadın için, arzu edilebilir bir şey olabileceğidir. Alegori, "başka bir şeyle birlikte kullanılan şey" anlamındaki **sembolizm** ile yakından ilintilidir, çünkü hem alegoride hem de sembolizmde bir şey, başka bir şeye işaret eder ve başka bir şeyi akla getirir. Bu açıdan Daphne, bir bekâret sembolü olarak yorumlanabilir.

Bir hikâyedeki alegorik ya da sembolik anlam, tamamen antik yorumcunun doğru olduğuna inandığı referans sistemine dayanır, çünkü Yunan filozoflar kozmoloji, tarih ve -Daphne örneğindeki gibi- ahlak gibi alanlarda öncelikli olarak "gerçekle" ilgilenmişlerdir ve mitoslardan çıkardıkları anlamlar, bu alanlardan çıkmıştır.

Fiziksel Alegori

İ.Ö. altıncı yüzyılın sonlarında İtalya'nın güneyinde yaşamış olan Theagenes'in bu alegorik metodu ilk kullanan kişi olduğu söylenir. Eserlerinden hiçbirini günümüze ulaşmamış olsa da kendisinden sonra yaşamış olan yorumcular, tanrılar arasındaki savaşları doğal güçler arasındaki çatışmaları simgelemek için kullandığını belirtmiştir. Theagenes'in kozmolojisinde kuru, yaşa; sıcak, soğuğa karşıdır, su ateşi söndürür ve ateş suyu buharlaştırır. Theagenes'e göre bu gibi doğal zıtlıklar, Homeros'un *İlyada* destanındaki (20.54ff.) oklarla kuşanarak Poseidon'a karşı koyan Apollon hikâyesinde somut halde bulunuyordu: Apollon ateşi, Poseidon ise suyu simgeliyordu. Bu iki tanrının mitolojik çatışması, ateş ve suyun zıtlığına dair temel kozmolojik prensibin alegorik bir ifadesidir. Alegoriye başvuran diğer yazarlar da Athena'yı rasyonel düşüncenin, Ares'i akıl dışı şiddetin, Aphrodite'yi arzunun ve Hermes'i aklın simgesi haline getiren psikolojik yorumlamalarında alegoriyi kullanmışlardır.

Helenistik Dönem boyunca Stoacı filozoflar, fiziksel alegoriyi bütün mitoslarda kullanılabilecek güçlü bir araç olarak görmüşlerdir. Örneğin, Yunan yaradılış mitoslarının evrenin kökeni hakkında derin gerçekler içerdiği görüşündeydiler. İsmi "ateşli hava" olarak tanımlanan ve cinsel birleşme olmadan baba olan Uranüs'ün hadım edilme hikâyesi, evrenin asıl yaratıcı unsuru olarak yorumlanmıştır. Aynı şekilde Stoacılar, Kronos'u *chronos* (= "zaman") ile özdeşleştirmiş; onun yaratılış sürecindeki rolünü, her şeyin zamanın "çocuğu" olduğu görüşlerini destekleyecek şekilde yorumlamışlardır. Buna göre, Kronos'un çocukları asırlar/çağlar, Kronos'un onları yok etmesi ise "zamanın asırları tüketmesi" olarak yorumlanmıştır. Zeus'un Kronos'u alt ettiği ve onu yer altına kapattığı hikâye ise zamanın alabildiğine geniş ama yine de sınırlı olduğu anlamına gelir.

Kronos için *chronos* kelimesinin kullanılması, Stoacıların alegoriyi desteklemek için, "kelimenin esas anlamı" olarak geçen **etimoloji** alanından nasıl faydalandıklarına bir örnektir. Onlara göre bir kelimenin ya da ismin anlamı, mitosun anlamını da açıklayabilir. Ünlü biyografi yazarı Plutarkhos (İ.S. 50-125 civarı) ise buna bir başka örnek vermiş ve Demeter ile Persephone hikâyesini ölümden sonraki yaşama dair önemli bir alegori olarak yorumlamıştır.

Plutarkhos'a göre, Demeter dünyayı, Hades dünyanın gölgesini, Persephone ise güneşin ışığını yansıtan ayı simgelemektedir. Bunu kanıtlamak için ise Persephone'nin diğer adı olan ve Yunancada hem "kız" hem de "gözbebeği" anlamlarına gelen *Korê* kelimesini kullanmıştır. Nasıl göz (*korê* = "gözbebeği") küçük imge ve nesneleri yansıtan bir ayna görevi görüyorsa ay da güneşin ışığını yansıtarak bu görevi görür. *Korê* (ya da gözbebeği/Persephone) aydır. Persephone'nin yer altına inmesini ve daha sonra dönmesini anlatan hikâye ise Hades'in âlemi olan dünyanın gölgesine girip çıkarken ayın büyüüp küçülmesidir. Yani Persephone'nin inip çıktığı hikâye, insanların ölerek bedenlerini kaybetmelerinden sonra Hades'te ruh ve akıl olarak meydana gelmelerini simgelemektedir. Ancak masum kişiler, saf akıl olarak daha sonra güneşe kaçabilirler. Felsefi bir anlam eklenen Plutarkhos'un fiziksel alegorisi, bir mitos daha derin bir gerçeğe dönüştürüyor.

Stoacıların öne sürdüğü ve ses benzerliğine dayanan etimolojiler, mitosların halen yaşamın, işitsel dilin parçası olduğu bir toplumda mantıklı sayılmış olsa gerek. Gerçekte ise faydalandıkları etimolojiler, antik dönemde dil bilimi bilinmediği için bir hayli fantastikti. Bugün ise Kronos isminin *chronos* kelimesi ile alakası olmadığını biliyoruz. Bu hatalı etimolojik kullanım ile bir elinde tırpan taşıyan, Azrail anlamındaki Zaman Baba imgesi yayılmıştır. Zira Kronos/Zaman, babasını bir tırpan ile hadım etmiştir.

Stoacı felsefeyi izleyen Romalı yazarlar da mitos yorumlamalarında Latin etimolojisini kullanmıştır. Örneğin, (Yunan mitolojisindeki Hera'ya karşılık gelen) Juno'nun kelime olarak gerçekten hava anlamına geldiğini, çünkü Yunancadaki (ve Latincedeki) hava (aër, aura) kelimesinin tınısının *Hera* kelimesine benzediğini iddia etmişlerdir. Bunu da havanın gökyüzünün altında, ya da atmosferin üstünde bulunduğunu ve mitolojide Jüpiter ile simgelenildiğini ileri sürerek desteklemişlerdir. Gökyüzünün (=Jüpiter, Juno'nun arkadaşı) hemen altında bulunan havanın (=Juno) pozisyonu, cinsel yolla Jüpiter'in Juno ile birleşmesini anlatan hikâyenin asıl anlamıdır.

Fiziksel alegoriye dayalı bu yorumlar, doğadaki güçler ile ilgili kapsamlı felsefi görüşlerin ışığı altında yazının olmadığı dönemlerdeki uzak geçmiş temel alarak kültürel bir mirası açıklamayı amaçlamıştır. Alegori kullanan yazarlar, mitosların farklı zamanlarda, farklı kültürel şartlar altında ve farklı sebeplerle doğduğunu düşünmemişlerdir (kolayca düşülebilecek bir hata). Açıklamaları, alegori kullanan yazarların geleneksel hikâyelerin saygınlığını korumasına imkân sağlamıştır. Aksi halde bu hikâyeler, olgusal hataları ve rahatsız edici ahlaki içerikleri nedeniyle kabul görmeyebilirdi. Fiziksel alegoriler, geleneksel hikâyelerin sosyal işlevini ve toplumca kabul edilmesini sağlamasının yanı sıra dünya hakkında saklı, hatta gizemli gerçekleri açıklamak açısından da felsefi olarak da saygın bir yöntemdir.

Tarihsel Alegori: Euhemerizm

Mitosların alegorik olarak yorumlanması İ.Ö. altıncı yüzyıla uzansa da Yunan mitos anlatıcı ve yorumcusu Euhemerus, İ.Ö. 300 civarında mitosların kozmolojik hakikatlerden ziyade tarihi hakikatleri temsil ettiğini öne sürerek yeni bir yaklaşım getirmiştir. Euhemerus, Hint Okyanusu'ndaki şaşılacak derecede zengin olan üç adaya yapılan yolculuğu anlattığı bir kitap yazmıştır. Euhemerus, Panchaea adındaki (Platon'un Atlantis'inden sonra kaleme alınmıştır) ana adada eski kralların hükümdarlık tarihinin anlatıldığı altın bir sütun bulunduğunu söyler. İddia edilen bu tarih, Yunan mitolojisine bambaşka bir yorum getirmektedir.

Euhemerus'un hikâyesine göre ilk hükümdar, Uranüs idi. İnsan olan eşi Hestia ile birleşmesinden Titanlar ve Kronos olmuştur. Bu sütunda ayrıca Uranüs'ün halefleri olan Kronos, Zeus ve onların aileleri hakkında da bilgi bulunmaktadır. Cennetteki savaş ve Kronos'un çocuklarını doğar doğmaz annelerinin içine geri sokması, saray entrikalarının anımsanması olarak açıklanmıştır. Sütunda yazılanlara göre, hükümdarlığı boyunca Zeus, medeni hayatın sanatları hakkında dersler vererek seyahat etmiş, yamyamlık gibi ayıp sayılan dini ibadetleri yasaklamış ve tapınaklar yaptırmıştır. Hikâyeye göre aslında Zeus, bir müddet Olympos Dağında yaşamış, uzun hayatının son döneminde ise Girit'e yerleşerek orada ölmüştür. Mezarı ise Knossos'tadır. Giritlilerin "Zeus'un mezarı" ile kast ettikleri, budur.

Euhemerus'un sütun hikâyesi kurmaca olsa da bu hikâyenin altında yatan teori gayet makuldür ve pek çok modern mitos yorumunda yer almaktadır. Tanrıların aslında üstün özelliklere sahip, öldükten sonra dahi tapılacak derecede saygı ya da korku duyulan insanlar olduklarını ileri sürerek, mitolojiyi ilk tarih çalışması olarak açıklamaya çalışmıştır. Tanrıların aslında insan olduğunu öne süren modern **euhemerizm** terimi bu kitaptan çıkmıştır.

Yunan mitoloji geleneğine ait pek çok özellik, benzer bir bağlama uygun olarak yer almıştır. Sonuç olarak, tanrılar aslında Olympos'ta yaşamış olan bir ailede yer almış ve Yunan aristokratlar gibi görünmüş ve davranmıştı. Tanrı Asklepios, eskiden gerçek bir insanoğlu ve ünlü bir hekim olduğuna işaret eden pek çok özellik taşımaktadır (ancak kimileri onun Kuzey Levantlı bir şifa tanrısı olduğu kanısındadır). Herakles gibi ilahlaştırılmış kahramanların ise gerçekten insan olduğu, yaşadığı, şehirler kurduğu ve büyük başarılar gösterdiği herkesçe kabul edilen bir görüştür.

Euhemerus'un teorisi, kendilerini tanrıların vücut bulmuş hali olarak halklarına sunan ve hanedanlarının soyağacında gerçek bölgedeki tanrılara da yer veren Mısır hükümdarlığı başta olmak üzere, Helenistik hükümdarlıklardan makul destek almıştır. Ölmüş Helenistik hükümdarlara tapınma ise üstün insanların zaman geçtikçe insan ötesi bir hal aldığına olan inancı daha da güçlendirmiştir. Mitolojinin arkasında tarih yatar.

Euhemerus'unki ile oldukça yakın olan bir başka yaklaşım ise Euhemerus'un çağdaşı Palaephatus'un yazdığı İnanılmaz Şeylere Dair (*On Incredible Things*) adlı mitoloji el kitabından günümüze kalan bir pasajda bulunmaktadır. Palaephatus'un yapmış olduğu katkı, aslında mitosların dilin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını izah etmek olmuştur. Palaephatus'a göre, örneğin Aktaion gerçekten geyiğe dönüştürülmemiş ve köpekleri tarafından

parçalanmamıştır. Yıkımının asıl sebebi, av köpeklerine çok para harcamış olmasıdır. Bu mitosun kaynağı ise etrafta yayılan “köpekleri zavallı Aktaion’u nasıl da tüketiyor” söylentisidir.

Aynı şekilde, Herakles’in öldürdüğü Lerna Ejderi (Hydra), aslında çok başlı bir canavar değildir. Ancak Palaephatus’un bu mitolojik yorumlaması çok daha karmaşıktır. Ona göre Lernus, Mykenaililerle savaşa giren bir Peloponez kralıydı. Mitosun aslı ise “Komutan Crabb’in savunduğu Suşehrini (‘Hydra’), inatçı muhafızlara karşı ateşi silah olarak kullanarak yok eden Komutan Herakles’in” hikâyesidir. Mitosları “dil bir hastalığı” olarak yorumlayan kuram, İ.S. on dokuzuncu yüzyılda, Almanya doğumlu, Oxford’da eğitim vermiş olan Max Müller’in teorilerinde şaşırtıcı derecede başarılı şekilde yeniden doğacaktır (ileride bundan daha ayrıntılı bahsedilecektir).

Ahlaki Alegori

Mitosların iyi ve kötü davranışlar hakkında tavsiyeler içerdiği ya da ahlaki alegoriler içerdiği yönündeki yorumlama biçimi, fiziksel ve tarihi alegorilere nazaran daha çok kabul görmüştür. Genç kadınlara iffetlerini korumalarını salık veren Apollon ile Daphne’nin hikâyesinde bunun basit bir örneğini görmüştük. Phineus’un yiyeceklerini çalan Harpyalar, yüksek ücretleri ile genç adamları mahveden fahişelerdi. Paris’in seçimindeki tanrıçalar ise üç tür hayatı temsil eder: Hera, hayat doludur; Athena, derin düşüncelere dalmayı sever; Aphrodite şehvetlidir; Paris ise, bu üçü arasında tercih yapması gereken sıradan erkekleri temsil eder. Leda ve Kuğu’nun birleşmesi ise güç (Zeus) ile adaletsizliğin (tecavüze uğrayana Leda) birleşmesinin bir alegorisidir ve bunun sonucu da kaçınılmaz olarak skandal ve kavgayı doğurur (Helen).

PERSPEKTİF 25

APULEIUS’UN CUPID İLE PSYCHE ALEGORİSİ

Alegori, kimi zaman, okurun ya da dinleyicinin hikâyeden kendi çıkardığı bir anlamdır; örneğin Zeus/Jüpiter’in Hera/Juno ile evliliğini okuyan bir okur, burada asıl kast edilenin, yukarıdaki hava katmanının alttaki hava katmanının üzerinde uzandığını söyleyebilir. Bazı durumlarda ise alegori, hikâyeyi anlatanın düşündüğü ve bilinçli olarak kastettiği bir şeydir.

Filozof Madauralı Apuleius’un (Kuzey Afrika, İ.S. ikinci yüzyıl ortaları), Latince yazdığı ve Ovidius’un eseriyle aynı adı taşıyan *Dönüşümler* (*Metamorphoses*) başlıklı, ama çoğu kişi tarafından *Altın Eşek* olarak bilinen uzunca eserinde böyle bir hikâye yer alır. Yaşlı bir kadının, haramiler tarafından kaçırılan küçük bir kıza sakinleştirmek için anlattığı hikâye, Cupid (=Eros, “cinsel aşk”) ile Psyche (“ruh”) arasındaki aşkı anlatır.

Psyche, üç kız kardeşin en küçüğü ve en güzeldir. O kadar güzeldir ki, Venüs bile onu kıskanır. Tanrıçanın korkusuna, hiçbir erkek kıza kur yapmaya cesaret

edememektedir. Babası bir biliciye danışır; bilici ona, kızını bir gelin gibi giydirmesini, sonra da Zeus’un bile çekindiği kanatlı bir canavarın yaşadığı uçurumun başına götürüp bırakmasını söyler. Psyche uçurumun başında yalnız kalınca bir rüzgâr kızı alıp götürür ve çok güzel bir sarayın bahçesine bırakır.

Sarayda, lezzetli yiyeceklerle donatılmış bir sofra ve hoş bir müzik onu beklemektedir, fakat kız ortalıkta kimseyi göremez. Yemekten sonra gidip yatar. Gecenin bir vakti birdenbire uyanır ve yanında başka birinin yattığını fark eder. Bu gizemli âşık yüzüne bakmamasını, yoksa kendisini bir daha asla göremeyeceğini söyler. O geceden sonra her gece gelip kıza odasında ziyaret eder, fakat kız adamı gün yüzüyle bir türlü göremez. Bu arada adam, gönülsüz de olsa, kızın kardeşlerinin gelip onu ziyaret etmesine izin verir. Kıskançlıktan deliye dönmüş kız kardeşler, adamın bilicinin bahsettiği canavar olduğunu söyleyerek Psyche’yi kandırırlar; Psyche, kocasını öldürmeyi kabul eder.

Psyche bir eline bıçak, diğerine yanan bir kandil alıp odasına gider. Yatağında çok yakışıklı ve kanatlı bir genç adamın yattığını gördüğünde o kadar şaşırır ki, kandilden bir damla kızgın yağın adamın üzerine damlamasına engel olamaz. Yatağındaki yakışıklı, aşk tanrısı Cupid’dir. Can havliyle yerinden fırlayan Cupid pencereden uçup gider, bir ağacın tepesine konar ve Psyche’ye oradan veda eder. Kız çaresiz bir şekilde koşup kardeşlerinden birine durumu anlatır ve ona, kocasının uçup gitmeden önce, aslında kardeşini daha çok beğendiğini söylediğini söyler. Kibre kapılan kız aceleyle uçurumun başına gider ve rüzgârın, kız kardeşine yaptığı gibi, onu kucaklayıp kurtaracağı ümidiyle kendini boşluğa bırakır, fakat uçurumun dibindeki kayalara çarparak feci şekilde can verir. İkinci kız kardeşin başına da aynı şey gelir.

Kızgın yağ damlasından canı çok yanan Cupid, Psyche’yi annesinin gazabından koruyamaz. Venüs, hizmetkârları Töre, Endişe ve Hüzün ile birlikte Psyche’ye fena eziyet eder. Önce, karışık tohumlardan küçük bir tepe yapar ve sabaha kadar tohumları ayırmasını emreder; kız, yardımına koşan karıncalar sayesinde görevi başarır. Ardından, bir nehir kenarında yaşayan adam yiyen koyunların altın postundan bir tutam getirmesi istenir; nehir kenarındaki sazlar kıza yardım eder ve dallarına takılan yünleri verirler. Daha sonra, dimdik bir uçurumun orta yerinden fışkıran pınara gidip su getirmesi gerekmektedir; bu sefer de Zeus’un kartalı imdadına yetişir. Son olarak Hades’e inip, Proserpina’nın “güzellik kreminden” bir kutu alıp getirmesi istenir (iş garantilemek için Venüs yola bir sürü tuzak yerleştirmiştir). Psyche bütün engelleri bir şekilde aşar ve kutuyu ele geçirir. Yasak olmasına rağmen dayanamaz ve kendini güzelleştirmek ve böylece Cupid’i geri kazanmak ümidiyle kutuyu açar. Anında derin bir uykuya dalar.

Bu arada Cupid iyileşmiştir. Psyche’yi bulur, oklarından birinin ucuyla dürterek kıza uyandırır ve Zeus’a, aşkını geri vermesi için yalvarır. Zeus isteğini kabul eder, Venüs’ün öfkesi yatıştırılır, büyük bir düğün ziyafeti verilir ve Psyche ölümsüz olur.

Hikâyede, Külkedisi’ninkiler gibi kıskanç kız kardeşler, Rapunzel’in altınını eğiren cüce gibi imkânsız bir görevde yetişen mucizevi yardımlar gibi modern halk hikâyelerinden tanıdık gelen pek çok motif bulunmaktadır. Grimm Kardeşlerin çoğu masalında olduğu gibi bu hikâyeyi de yaşlı bir hizmetkâr kadın anlatmaktadır. Diğer yandan hikâyenin genel çerçevesi tipik bir alegoridir. Hikâyenin içinde, karakterlerin isimlerinden kolayca anlaşılan başka bir hikâye vardır: Töre, Endişe ve Hüzün tarafından çıkarılan engelleri aşmak zorunda olan Ruhun (Psyche) Tutku (Cupid) ile birleşme arzusu.

Yorumlayanların niyeti ne olursa olsun böylesi yorumlar, tıpkı fiziksel ve tarihi alegorilerde olduğu gibi özgün hikâyenin büyüsunü yok ettikleri ve

yerine tarihî, fiziksel ya da gerçek bir örnek koydukları için mitosun korunması açısından başarısız olmaktadır. Genel olarak Platonculuk ile ilintili olan entelektüel bir akım, mitosları daha olumlu ve nazik bir biçimde ele almıştır.

Pagan dönemin son yüzyılında (İ.S. 200-500) **Yeni Platonculuk** adında bir okul, Platon'un pek çok teorisini yeniden hayata geçirip geliştirerek dönemin başlıca felsefi akımı olmuştur. Kurucuları Plato gibi Yeni Platoncular da salt hakikat ve mükemmeliyetin olduğu mekân ve zamanın limitleri dışındaki -her zaman ve her yerde aynı olan- bir daha yüksek gerçekliğin bulunabileceğine inanmıştır. Bu yüksek dünyaya beden ve hislerimizden arınmış olan aklımız ile ulaşabileceğimizi kanınsındaydılar. Bunun aksine, maddi evren, duyularla algılanan değersiz bilgiyi üretmektedir ki bu bilgi de maddi dünyadaki her şeyin sürekli değişmesinden dolayı kusurlu, en nihayetinde de yanlıştır.

Yine de bu maddi dünya, sonsuz tasarımları sembolize eden özelliklere sahip kusursuz rasyonel dünya temeline dayanılarak biçimlendirilmiştir. Bu sebeple günbatımı gibi geçici fiziksel güzellikler, sonsuz güzelliği sembolize eder. Yeni Platoncular, aynı şekilde mitosların da bizlere başka bir ahlaki dünya hakkında ipucu verdiğini belirtmektedir. Yeni Platonculuk, mitosları maddi gerçeklere indirgemeyen, aksine genelde ahlaki olan ve daha kutsal, görünmeyen, derin gerçekleri keşfetmek için bir araç olarak genişleten alegoriye daha yakındır.

İ.S. üçüncü yüzyılda Yeni Platonculuk'u kuran Plotinus, mitosları geçici olaylar biçimindeki ebedî gerçeklikler olarak görür. Plotinus,

- **Uranüs**
- **Kronos**
- **Zeus**

seralaması ile

- **Birlik** (değişmez, bütün bölümlerde aynı olan =Uranüs)
- **Akıl** (değişmez, ama çoğul =Kronos)
- **Ruh** (çoğul ve değişim ile harekete tâbi =Zeus)

şeklindeki üç büyük gerçeklik ilkesi arasında (parantez içlerinde belirtildiği şekilde) bir ilişki olduğunu söyler.

Plotinus'un öğrencisi olan Porfirios, Homeros'un İthaka'daki mağara tasviri üzerine (*Odyseia* 13.102-112) son derece karmaşık bir yorum yapmıştır. Bu mağara, Odysseus'un uzun yolculuğundan döndükten sonra hazinesini sakladığı mağaradır ve Porfirios'a göre, maddeden meydana geldiği ve doğal olduğu için evreni temsil etmektedir. Mağaranın sakini olan su perileri, olayların zaman içindeki kesintisiz akışıdır. Perilerin alacalı bezlerini dokuduğu taş tezgâhlar ise, kemiklerin üstünü örten etler gibi, vücut bulan ruhları temsil etmektedir. Ahlaki gerçekler bellidir: Vücutlarımızın da yer aldığı maddi dünya bir yanılsamadır ve arzu edilmeye layık değildir.

Yeni Platoncular'ın bu gibi alegorilere yönelik artan ilgileri, mitosları düzeltme çabalarını ve Hristiyanlıktan doğan büyük tehlikeye karşı daha yavaş gerçekleri göstermek için mitoslara değer yüklemelerini yansıtmaktadır. Sonuç olarak ise Hristiyanlık, Yeni Platonculuk'u bastırmıştır. Augustinus (İ.S. 354-430), düalist (iki zıt prensibe inanan kişi) olarak başladığı inanç hayatını Yeni Platoncu olarak devam etmiş, en sonunda ise en büyük Hristiyan teologlardan biri olmuştur.

ORTAÇAĞ VE RÖNESANS TEORİLERİ

Platoncu düşünce, Hristiyan teolojisinin ilk dönemleri üzerinde büyük etki bırakmıştır. Hem mitoslar hem de mitosları yorumlamak için bulunan çeşitli yöntemler, Hristiyan kilisesinin benimsediği kültürel mirasın birer parçası oldu. Kimi din adamları alegoriyi pagan mitoslarını benimsemenin bir yolu olarak gördüğü için kabul etmemiş olsa da, çoğu kişi özellikle anlatılan efsanelerin ahlaki açıdan destekleyici, doğrucu yönleri sebebiyle alegorik yorumlamaları pagan mitoslarını yorumlamanın makul bir yolu olarak görmüştür.

Alegorik yöntem ve bu sayede eski hikâyelerden çıkarılan ahlaki anlamalar, İncil üzerinde de kapsamlı biçimde uygulanmıştı. Örneğin, Eski Ahit'te yer alan ve bir kadın ile erkek arasındaki cinsel aşkı anlatan Süleyman'ın Ezgisi meselindeki (*Ezgiler Ezgisi*) erotik içerik, Tanrı'nın kiliseye aşkını anlatan bir alegori olarak yorumlanmıştır (aslında söz konusu şiirin kaynağı, seküler/din dışı Mısır aşk şiirleridir). Euhemerizm, Hristiyanların ve Yahudilerin daima savunduğu gibi, pagan dininin putperest bir din olduğunu kanıtlayarak "Kilise"yi haklı çıkardığı için Hristiyanlar açısından faydalı bir analiz yöntemi olmuştur.

Antik yorumlama yöntemleri kullanılmaya devam etmiş olsa da bu yöntemlerin klasik kültür ve edebiyat ile doğrudan ilişkisi özellikle Latincenin kullanıldığı Batı'da büyük oranda azalmıştır. Bu mitoslar artık gitgide önemli ve karmaşık hale gelen el kitaplarından öğreniliyordu. Bu kitapların en mühimlerinden biri ise İ.S. altıncı yüzyılda yaşayan ve Kuzey Afrikalı bir Hristiyan olan Fulgentius'a ait *Mythologies* adlı eseri. Herhangi bir tanrı üzerine yazdıklarını okuyan bir okur, hem hikâyedeki olayları hem de alegorik yorumlama ile ahlaki dersleri kapsayan veciz bir metin ile karşılaşacaktır.

Fulgentius, daha önce de bahsi geçmiş olan Paris'in Seçimi'nin alegorik bir okumasını yapmıştır. Liber hikâyesinde (Yunan Tanrısı Dionysos'un Latincedeki karşılığıdır) Semele ve üç kız kardeşinin bozulmanın/yozlaşmanın dört evresini simgelediği bir alegori görmüştür: (1) çok fazla şarap içilmesi, (2) bunun neden olduğu kayıtsızlık, (3), şehvet ve (4) saf delilik. Bu yorumlama, alışıldık etimolojik açıklamalarda desteklenmiştir. İlk kız kardeş (ve sarhoşluğun ilk aşaması) olan *Ino*, Latince ve Yunanca "şarap" anlamına gelen *vinum* ve *oinos* kelimeleri ile ilişkilendirilmiştir. Garip bir şekilde, *Autonoë* isminin ise Yunanca "kendinden geçmiş" anlamına geldiği belirtilmiştir. *Semele* kelimesinin ise *soma* (= "beden") ve *luein* (= "kurtulma") kelimelerinin bileşimi olduğu, "bedensel yasaklamalardan kurtulma" anlamına gelerek "şehvet"i temsil ettiği söylenmiştir. *Agavé* ise sadece akıl sağlığı yerinde olmayan birinin yapacağı bir şeyi yaparak oğlunun kafasını kestiği için delilik anlamına gelmektedir. Yani kişi, sarhoşluktan kaçınmalıdır.

Benzeri yorumlamalar, sonraki asırlarda da başka kitaplarda yer almış ve uzun süre Batı'daki mitosların temel kaynağını oluşturmuştur. Yorumlamalar, birkaç önemli detaydan biraz fazlasını içerebilecek olan mitosların kendilerinden daha önemli ve karmaşık bir hal almıştır. Alegori, kabul edilebilir olan ahlaki anlamlara odaklanmayı sürdürmüştür.

Ovide moralisé, *Dönüşümler*'in on beş kitabında yer alan çoğu fazlasıyla müstehcen mitos ahlaki kalıplara uydurmaya çalışan ve Fransızca olarak

yazılmış, 1300'lerden beri pek çok değişikliğe uğramış bir Ortaçağ metnidir. Daphne'nin azgın Apollon'dan kaçarken defne ağacına dönüşmesi, defne ağacı gibi iffetin de her zaman bir nehir gibi serin kaldığını ve tomurcuklandığını ama asla meyve vermediğini anlatmak için kullanılmış bir alegoridir. Bu hikâyeyi botanik alegori (güneşin sıcaklığını temsil eden Apollon, suyu temsil eden Daphne ile birleşerek defne ağacını büyütür) ve hatta tıbbi bir alegori olarak da algılayabiliriz. Bu türden yorumlamalar, Odysseus'un Sirenler ile karşılaşmasını bir Hristiyanın hayat yolculuğunda zevk için günaha girmesine bir örnek olarak kullanılarak Hristiyan vaizler arasında daha büyük bir kitleye yayıldı (Resim 25.1).

RESİM 25. 1 Geminin direğine bağlı Odysseus; İ.Ö. dördüncü yüzyıla ait bir kaya mezarı kabartmasından. Odysseus'un yolculuk hikâyesi Hristiyan alegoriye kolayca uyum sağlamıştır. Grek kahraman, burada, yaşam denilen yolculuk boyunca Sirenlerin günaha çağırısına karşı koymayı başaran bütün inananları temsil eden çarımçıktaki İsa'dır. Teknenin üzerinde bir melek (?), yeniden diriliş borusunu üflüyor. Sirenler, kuş ayaklı kadınlar olarak tasvir edilmişler. Büyük ihtimalle lahitte gömülü Hristiyan'ın kurtuluşa ermiş ruhunu temsil eden bir *cupid* (Greklerdeki Eros) sağa doğru yönelmiş, çerçeveden çıkmak üzere. (Museo Nazionale delle Terme, Rome)

Rönesans döneminde klasik kültüre karşı ilginin artmasının nedenlerinden biri, Platonculuğa olan ilgidir. Mitosların ruhani dünyaya dair engin sembolik gerçekler taşıdığı yönündeki Platoncu görüş, Hristiyan kültürü açısından bir hayli cazipti ve bu da Hristiyanlığa ve paganlığa ait öğeleri harmanlayan daha kapsamlı alegorilere olan ilginin artmasına vesile oldu. Hristiyanların hayran olduğu Yeni Platoncuların daha önceden ortaya koyduğu argümanları yineleyen Rönesans dönemindeki klasik mitoloji öğrencileri, mitoslardaki tuhaf ve hayret uyandıran özelliklerin aslında hakikatin kesin bir belirtisi olduğu fikrini korudular. Yalnızca hakikati özenle arayanlar görünürdeki rahatsız ediciliğin altını kazarak derinlerde yatan zenginliklere erişebilirdi.

Örneğin Hesiodos'un, bir oğulun kendi babasını hadım edişinden başlayarak anlattığı Aphrodite'in doğumu tasviri müstehcen ve hatta oldukça vahşi bir anlatıdır. Hesiodos'a göre cinsel organın etrafına yayılan köpük, Aphrodite'in isminin "Köpük tanrıça" (Yunanca *aphros*= "köpük") olarak ifade edilmesi yanlış bir etimolojik çözümlemedir, fakat imgenin kendisi gerçek cinsel ilişkiden alınmadır. Bu iç bulandırıcı kanlı olaylar ve koyu sıvılardan, görünüşü olarak tam zıddı bir figür çıkar: hoş ve çekici bir arzu nesnesi. Fakat bu güzel

kabuğun altında kan ve köpük, yani kadının, karşı konulamaz derecede tatlı ama her daim yıkıcı tutkuyla yüklü doğası var olmayı sürdürür.

On beşinci yüzyılın önde gelen sanatçılarından olan Botticelli, aynı hikâyeden bambaşka bir ders çıkarmıştır (bkz. Perspektif Resim 9a). Botticelli, önderliğini meşhur bir Grek uzmanı olan Marsilio Ficino'nun yaptığı varsıl ve güçlü Lorenzo de' Medici'nin Platoncu Felsefe Akademisi'nin bir üyesiydi. İ.S. üçüncü ila altıncı yüzyıllar arasında baskın olan Yeni Platoncuların izinden giden Ficino'ya göre evren, en tepede Tanrı'nın birliğinin, onun altında meleklerin ve en altta da bizim maddi dünyamızın yer aldığı hiyerarşik bir küreler dizisiydi. İnsan ruhu (=Botticelli'nin Venüs'ü) doğumdan önce mükemmeldir ve meleklerin dünyasında yaşıyordu, ancak doğum esnasında karanlık maddi dünyanın pençesine düşer (Botticelli'nin resmindeki pelerin). Yaradılışın güzelliğinde gösterildiği üzere, ruh yalnızca Tanrı'nın sevgisi ile özündeki mükemmelliği yeniden kazanabilir ve kötü maddi dünyadan kurtulabilir. Güzelliğin tasavvuru ile (Botticelli'nin Venüs'ün doğuşunu tasvir ettiği o güzel resmindeki gibi) ruh, maddi dünyanın ardında yatan soyut güzelliği idrak edebilir ve bu da ruhun tanrısal doğasının onarımını sağlar. Yani sanatın felsefi bir işlevi vardır.

Doğanın sırlarını çözerek sıradan metalleri altına ya da gümüşe çevirebileceklerine inanan Ortaçağ ve Rönesans dönemi simyacıları klasik mitolojide, Grek fiziksel alegorisine yeni bir surette can veren başka türden bir hakikat buldular. Madde ile ruh arasındaki ilişki hususunda Yeni Platoncu teorileri benimseyerek gizli fiziksel süreçleri tanımlamak için alegorik mitos yorumlamaları yapmışlardır. Örneğin Hermes figürünü (=Merkür) cıva elementiyle ilgili kimyasal gerçekleri içeren hazır bir alegori olarak görmüşlerdir.

1617'de yayımlanan *Atalante Fugiens* ("Uçan Atalante") adlı simya eserinde Michael Maier, kendi ifadesiyle, "gözleriniz ve kulaklarınız resimler ve müzikle meşgulken aklınız gizli işaretlerin peşine düşsün diye" kitaptaki her metnin yanına konuyla ilgili illüstrasyonlar ve bir müzik parçası eklemiştir. Hem metin hem de illüstrasyonlar, mitolojik kaynakları kimyasal alegori açısından birer hazine olarak işler (Resim 25.2). Atalante, "ele avuca sığmaz, istikrarsız" cıva elementiyle özdeşleştirilmiştir; talibi Hippomenes ise Atalante'yle başa çıkmayı başaran, yani kimyasal reaksiyonu etkileyen kükürt elementidir. Altın elmalar, kimyasal süreci geciktiren bir başka malzemedir.

Bu tür özel ezoterik metinlerin yanı sıra el kitapları da sanatçı veya yazarların temel bilgi kaynağı olmayı sürdürdü. Mitoslar, ebedi gerçeklerin dile getirildiği bir dil olmuştu ve pagan mitoslarının, Eski Ahit'e konu olan tarihi olayların saptırılmış birer versiyonu olduğu teorisi on yedinci yüzyılda güçlü bir şekilde yeniden canlandı. Akademisyenler bir araya gelip, Homeros'un eserlerindeki çoğu ayrıntının, aslında, Eski Ahit'te bahsi geçen olaylarla aynı olduklarını gösteren kanıtlar bulmaya çalıştılar. Troia kuşatması, Yeşu'nun Eriha üzerine yaptığı taarruz oldu. Odysseus'un yolculuğu, İbrânilerin üç büyük atasının (yani İbrahim, İshak ve Yakup'un) yolculukları olarak okundu. Dionysos'un büyüdüğü yer olan Nysa Dağı, *Syna* (Sina yarımadası)'nın anagramıymış gibi yorumlandı.

EMBLEMA XXXIX. De secretis Natura.

165

Oedypus Sphynge superata & trucidato Lajopatire
matrem ducit in uxorem.

EPIGRAMMA XXXIX.

Sphynge anigmatico Thebis sermone timendam
Oedypus ad propriam torferat arte necem:
Quæsitum est cui mane pedes sint bis duo, luce
Sed mediâ bini, tres ubi vesper adeit.
Victor abhinc Lajum nolentem cedere cadit,
Ducit & uxorem qua sibi mater erat.

X 3 BA-

RESİM 25.2 Michael Maier'in *Atalanta Fugiens* (1617) adlı eserindeki Oidipus bahsi (ABD Kongre Kütüphanesi'nin özel izniyle). Oidipus'un hikâyesi de simyasal bir alegori olarak yorumlanmıştır. Resmin üst tarafından başlayarak soldan sağa: yılan kuyruklu sphinks Thebai şehrini kuşatıyor, Oidipus locasta ile buluşuyor, Oidipus Laios'u öldürüyor. Ön plandaki sahne, aslında doğanın üç temel kanununun alegorisidir: yaşlı adamın (=Yaşlılık Çağı) alnındaki üçgen beden/ruh/can üçlemesinin; orta yaşlı adamın (=Olgunluk Çağı) alnındaki daire/küre ayın ve yerde emekleyen bebeğin (=Çocukluk Çağı) alnındaki kare ise dört elementin simgeleridir. Solda, yenilgiyi hazmedemeyen sphinks kendini uçurumdan aşağı atmak üzereyken görülüyor. İllüstrasyonun altındaki Latince metin kabaca şöyledir:

Thebai şehri canavarın sorduğu bilmecenin korkusuyla titrerken
Oidipus zekice bir oyunla Sphinks'i kendi silahıyla alt eder.

Canavar şöyle sormuştur: "Kim iki tane iki ayaklıken sabahları,
Öğle vakti sadece iki ayağı olur; akşam indiginde ise üç ayaklı olan kimdir?"
Muzaffer bir edayla gerinen Oidipus Laios'a çıkarır, "Çekil yolumdan!"
Ve öldürür onu -sonra kendini doğuran kadını alır koynuna eş diye.

AYDINLANMA DÖNEMİ TEORİLERİ

Bu tür yorumlar on sekizinci yüzyılda, **Aydınlanma** adı verilen büyük kültürel devrimin etkisiyle ağır eleştirilere maruz kaldı. Katolik kilisesi Avrupa'daki

siyasi ve toplumsal değişimlere ayak uydurmakta gecikince geleneksel olan her şey, biraz da duygusuzca yeniden gözden geçirilmeye başlandı. Mitoslar kadar geleneksel başka çok az şey olduğu için, (İncil de dâhil olmak üzere) mitolojik anlatıların otoritesi ve mitosların değerini korumada alegorinin değeri gittikçe ağırlaşan bir şekilde sorgulandı.

Ünlü Fransız oyun yazarları Pierre ve Thomas Corneille'nin yeğeni, 1657-1757 yılları arasında yaşamış Bernard Fontenelle'in 1724'te yazdığı *De l'origine des fables* (Masalların Kökenine Dair) adlı kitap, Fransa'da başlayarak yayılan radikal tutum değişiminde bir kilometre taşıdır. Fontenelle, Aydınlanma çağıının önemli temaların çoğuna kaynak olmuş bu kitapla, mitos yorumu işine yeni ilkeler kazandırmıştır. Mitolojik metinlerde derin, ezoterik anlamlar aramak yerine mitosların, kültürel gelişimin henüz ilk günlerinde yaşamış insanların "cehaletinden" doğduğunu savunur. Fontenelle, mitosların yorumundan çok mitosların nasıl ortaya çıktığının araştırılması gerektiğini, zira mitosların vahşet ve cehalet ortamlarında geliştiğini savunmuş ve çalışmalarını bu yöne kaydırmıştır. Bazı akademisyenler "mitos" kavramının günümüzdeki hayal mahsulü bir hikâye anlamını kazanmasını veya mitosun bağımsız bir tür hâline gelişini Fontenelle'in yazılarına bağlarlar.

Fontenelle'in teorisinin kaynağı, Amerika yerlileri ve diğer yazı öncesi halklarla ilgili misyonerler veya sömürge yöneticileri tarafından aktarılan bilgilerdi. "İlkel" aklın "aydınlanmış" akıldan farklı olduğunu ve yaşadığı dönemde var olan "ilkel" kültürlerin eski Yunan kültürüne benzediğini bu bilgilere dayanarak savunmuştur. Ayrıca, Yunan mitoslarının da "ilkel" bir düşünce biçiminin ürünleri olduğunu ileri sürmüştür. İnsanlığın yabancılıktan ("ilkel olandan") medeniyete doğru geliştiğini savunan ilerlemeci evrim düşüncesini temel alan bu yeni, radikal ve dramatik yaklaşım ileriki yüzyıllarda Batı düşüncesini şekillendiren en önemli etmen olacaktır.

Kimilerince ilk modern tarihçi olarak kabul edilen Giambattista Vico (1668-1754, İtalya), geçmişin, bu evrimsel yaklaşım ile anlaşılabilirliğini savunmuştur (*Scienza nuova*, "Yeni Bilim," 1725). Ona göre tarih, toplumun ve toplumsal kurumların doğuşu ve gelişimini inceleyen bir disiplindi. (Çağdaşlarının tarihe, büyük adamların biyografileri veya Tanrı'nın iradesinin nasıl tecelli ettiğini anlatan kayıtlar olarak baktığını unutmamalıyız) Vico ayrıca, tarihin her biri üç aşamadan oluşan büyük döngüler olarak ilerlediğini, bu aşamaların her döngüde aynı olduğunu fakat yeni ortaya çıkan koşullar ve gelişmeler nedeniyle küçük farklar gösterebileceğini düşünüyordu.

Her döngünün ilk aşaması Tanrılar Çağıdır. Bizim içinde yaşadığımız döngüde bu çağ Büyük Tufan'ı takip eden dönemdir. Tanrılar Çağında insanların tüm uğraşı ölmeden hayatta kalmaktır. İnsanlar doğayla iç içe yaşar; onlar için doğa, gücünü acımasız bir Tanrı'nın öfke patlamaları olarak gösterir. Bu aşamanın ardından, Tanrı'nın veya tanrıların korkunç, gazap dolu varlıklar olarak görüldüğü, ilahî mitos dönemi dediğimiz aşama gelir. Bir sonraki aşama olan Kahramanlar Çağında insan doğadan ayrılmıştır. Yeni yeni yükselmekte olan toplumsal kurumlar insan özellikleri kazanmış tanrılar ve kahramanlarla bağlantılıdır ve anlatılan hikâyeler bu tanrılar ve kahramanlarla ilgilidir. "Efsaneler" bu Kahramanlar Çağının ürünüdür. Üçüncü ve (halen içinde yaşadığımız) son

aşama, sezgisel hayal gücünün yerini aklın ve mantığın aldığı İnsan Çağıdır. Felsefe bu aşamada ortaya çıkar.

Vico'nun teorisi, mitosları, her şeyi kapsayan bir düşünce tarihinin bir parçası olarak ele alan pek çok girişimin ilk örneklerindendir. Ona göre alegori, yalnızca belli mitosları açıklayabilir. Gerçekte olması gereken, diye devam eder Vico, bütün mitosları kapsayacak genel bir ilke bulmaktır. Mitoslar kültürün erken aşamalarında, yani insan zihni henüz fazlasıyla somut bir düzlemde çalışırken ortaya çıkmıştır. Orijinal haliyle az heceli ve ölçülü olan dil, bu erken kültür aşamalarında, günümüzün gerçekliği çok daha gerçekçi bir biçimde yansıtan dilinden şiirsel ve ritüel yönden çok daha güçlüydü. Bu nedenle mitos çok daha kişisel ve dramatiktir ve "akılcı" İnsan Çağında yaşayanlar için rahatsız edici derecede kafa karıştırıcıdır.

Düşünme biçimlerinin zaman içinde radikal bir şekilde değişebileceğini bilen Vico, evrimci sistemlerin doğasında var olan iki tuzağa düşmemeyi başarmıştır: Öncelikle, yazı öncesi kültürü idealize etmemiş; ikinci olarak da akılcı düşünce standartlarıyla yeterince kavramanın imkânsız olduğu eski kavrayış biçimlerinin kendi içinde ve kendi zamanının standartlarıyla ele alınması gerektiğini kabul etmiştir.

ON DOKUZUNCU VE YIRMİNCİ YÜZYIL TEORİLERİ

Romantik Teoriler

Hangi konulara vurgu yapılması gerektiğiyle ilgili pek çok farklı görüş olmasına rağmen, Aydınlanma çağından bu yana mitos çalışmalarında ya mitosları medeniyet öncesi hayatın kalıntıları olarak gören evrimci perspektif tercih edilmiş ya da mitoslar sosyal bilimlerde uygulanan ve mitosları bizimkinden farklı düşünce biçimlerini yansıtan kaynaklar olarak gören yöntemlerle incelenmiştir. Her iki yaklaşım da birbiriyle yakın şekilde bağlantılıdır ve yarattıkları etki, mitosları kültürel bir kalıta, bir tür kutsal emanete indirgemek olmuştur. Bununla birlikte, mitosların kendi içinde geçerli ve anlaşılabilir olduklarını savunan ve Aydınlanma sürecinde tamamen yok olmamış karşı görüş, on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başlarındaki Romantik hareket döneminde yeniden önem kazanmaya başlamıştır.

Romantizm, Aydınlanmanın çoğu kişinin kibirli üst bakış, yüzeysellik ve apaçık körlük olarak gördüğü özelliklerine karşı bir tepki hareketiydi. Aydınlanmanın kendine aşırı güvenen akılcılığına karşı çıkan romantiklere göre insan olmanın en ayırt edici özelliği, yoğun duygular, etkilerini hissettiğimiz fakat ne olduklarını tam olarak bilemediğimiz güçlerin farkında olmak, normal dışı zihin durumları ve doğa ile doğrudan, sezgisel bir yolla kurulan ilişki, yani kısaca yaşamın/deneyimin duygularla ilgili olan yönüydü. Aydınlanma çağı düşünürleri ilkel zihinsel ve duygusal durumların bir ürünü olarak gördükleri mitos değerler gözükürken romantikler, mitosları, unutulmuş gerçekleri yeniden keşfetmek için birer araç olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür idealler kendini çoklukla şiirlerde, resim sanatında ve müzikte göstermekle birlikte felsefi teoriler de, özellikle Almanya'dakiler, mitosların ve mitoslara duyulan ihtiyacın modern dünyada da devam ettiğini savunmuşlardır.

Mitosların zamanın sınırlarını aşan gerçekler barındırdığı görüşünü savunanlardan Friedrich Creuzer (1771-1858), *Kadim Halklarda, Özellikle Greklerde Sembolizm ve Mitoloji* (*Symbolism and Mythology of the Ancient Peoples, Especially the Greeks*) adlı oldukça uzun kitabında bu konuyu işler. Creuzer, o günlerde yeni farkına varılmış olan Hint mitoslarını incelemiş ve Neoplatonik bir bakış açısıyla, bütün mitosların evrensel gerçekleri sembolize ettiği görüşüne varmıştır. Ona göre Hint dinî metinleri, mutlak gerçeği bildiren kadim vahiylerdir. Ari halklar, yani Hint-Avrupa toplulukları ana yurtlarını terk edip dünyaya yayıldıkça, bir zamanlar çok açık ve net olan o kadim gerçek, prizmadan geçen beyaz güneş ışığının kırılarak farklı renklere ayrışması gibi bütünlüğünü yitirip belirsizleşmeye, varlığını seçkin ruhban sınıfın tekelindeki anlaşılması zor sembolik formlarda sürdürmeye başlamıştır. Hint-Avrupa halklarının farklı mitolojileri, prizmadan geçen ışığın bölündüğü farklı renklerdir; her biri, Creuzer'e göre, bir zamanlar Mısır hiyeroglifleri gibi görsel sembollerle "gösterilen" ortak bir gerçeği kendi dilinde ifade eder.

Creuzer'ın gözünde mitoslar, mutlak ve sınırsız bir gerçeği sınırlı bir anlatı formunda ifade etme biçimidir. Gerçek, rasyonel ve soyutken mitos dramatik ve somuttur. Örneğin, Zeus'un istese denizi ve yeryüzünü asıp sallandırabileceği altın ip (*Ilyada* 8.18-19) dünyaya destek olan ilahî enerjiyi sembolize eder. Bu kozmik enerji, tahminen İ.S. birinci yüzyılda yazılmış Sanskrit klasiği *Bhagavad gita*'da ("Kutsanmışın Türküsü") geçen ve bir dizi inci tanesi olarak tasvir edilen kozmik enerjiyle aynıdır. Her iki mitolojik imge de -yani altın ip ile inci dizisi- insanoğlunun gerçekliğin doğasıyla ilgili çok eski zamanlarda edindiği o tek ve ilkel bilginin zaman içinde aldığı yeni biçimdir.

Yaratıcı ve kısmen de olsa Romantik teorilerden bir diğeri, **Johann Bachofen**'in (1815-1887) *Analık Hukuku* (*Das Mutterrecht*, 1861) adlı eserinde ortaya attığı teoridir. Bachofen Roma Hukuku eğitimi alırken bazı kadim hukuki ve toplumsal sistemlerde kadının oldukça önemli bir yeri olduğunu fark eder ve insanlığın erken dönemlerinde, kadınların doğurganlıkları sayesinde önemli bir toplumsal statüye sahip oldukları bir dönem yaşandığı sonucuna varır. İnsanlık tarihinin erken dönemlerinde yaşanan bu anaerik dönemle ilgili bütün modern teorilerin çıkış noktası Bachofen'dir.

Bachofen'in dayanağı, büyük ölçüde, insanlığın ilk toplumsal yapılanmasıyla ilgili gizli bilgiler barındırdığına inandığı klasik mitoslardır. Yaptığı açıklamaya göre en başta yer alan avcı toplayıcı aşama kanun ve düzenin olmadığı bir aşamadır ve bunun mitolojideki karşılığı, dizginlenemez cinsel arzuyu temsil eden Aphrodite'dir. Bu aşamada kadınlar şiddet mağdurlarıdır. Demeter'in temsil ettiği daha sonraki aşamada tarıma geçilmiş ve evlilik kurumu ortaya çıkmış, annenin çevresinde yoğunlaşan toplumsal değerler barışı ve komünal dayanışmayı teşvik etmiştir. Diğer yandan kadının doğasındaki potansiyel saldırganlık/yıkıcı güç Amazonlarla ilgili mitoslarda yansıtılmıştır.

Bachofen eski "analık hukuku" düzenini övse de, Roma tarafından temsil edilen ve Apollon aşaması dediği üçüncü bir aşamadan bahseder. Bu aşamada, kadının/annenin merkezde olduğu eski ve daha ilkel hukuk düzeni gitmiş, yerine *patriyarkanın* (=babalığın), bireyin ve akılcılığın daha yüksek değerler haline geldiği bir hukuk düzeni gelmiştir. Bachofen'in, ileride Marksist teorisi

de etkilemiş olan bu şeması, insanların daha mutlu olduğu “anaerkil” bir dünya hakkında yapılan spekülasyonlar ile eski toprak ve ay (=kadın) aşamalarından günümüz güneş (=erkek) aşamasına geçildiği ve *patriyarkal* ilkenin zaferiyle sonuçlanan evrimsel örüntüyü başarıyla harmanlamıştır.

Modern komünizmin kurucularından Friedrich Engels (1820-1895) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (*The Origin of the Family, Private Property and the State*, 1883) adlı kitabında Bachofen’in bakış açısını benimsemiştir. Devletin ve ailenin bugünkü durumuna evrilmesinden önce toplumu yöneten kadınlardı ve kimle isterlerse onunla cinsel ilişki kurabiliyorlardı, dolayısıyla doğan çocukların hangi babadan olduğu önemli değildi. Eserlerini Sovyet Rusya döneminde yazmış ünlü Rus halk bilimcisi Vladimir Propp (1895-1970) Oidipus’un içinde bulunduğu durumun böyle bir durum olduğunu, dolayısıyla mitosun anaerkilden ataerkil toplum düzenine geçiş sürecinin tarihsel bir yansıması olarak okunması gerektiğini söyler.

Propp’a göre Oidipus’u önce ormana, oradan da Korinthos’a götüren çobanlar, ilkel anaerkil düzende çocukların bakımını üstlenen düzen “bakıcı” aileleri temsil etmektedirler. Oidipus’un “çağdaşları”, ailenin evriminden önceki dönemde görülen “kolektif”lerdir. Aydınlanma döneminde yerini erkek egemen düzene bırakan kadim bir anaerkil düzen olduğunu ileri süren öğretici komünist Çin Halk Cumhuriyeti’nde hâlâ resmi bir doktrindir.

Antropolojik Teoriler

Coğrafi keşifler çağının başlamasıyla yeni keşfedilen kültürlerden Avrupa’ya doğru akan bilgiler, mitosların entelektüel gerileme belirtileri olduğunu savunan görüşü destekliyor gibiydi ve mitoslar üzerine eğitim alan öğrenciler, klasik mitosları çözmek için “ilkel” toplumlar ve “ilkel” düşünce biçimleri kavramı üzerine pek çok formül geliştirdiler. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı boyunca çok farklı kaynaklardan gelen farklı veriler, Charles Darwin’in (1809-1882) *Türlerin Kökeni* (*The Origin of the Species*, 1859) adlı eserinde temelini attığı biyolojik evrim teorisinin de itici etkisiyle, genel bir gelişim teorisi oluşturacak şekilde bir araya getirildi. Bugün antropoloji adını verdiğimiz bilim dalı, bu tür çalışmalar sonucu doğmuştur.

Bu çalışmaların arasında hemen herkesi derinden etkilemiş olanlardan biri, İngiliz antropolog Edward Tylor’un (1832-1917) *İlkel Kültür* (*Primitive Culture*, 1871) eserinde sunduğu, aşamalar halinde gerçekleşen evrensel kültürel evrim teorisidir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerini “animist” aşama olarak adlandıran Tylor, “alt seviye kabilelerin tuhaf fantezilerini ve yabani efsanelerini” bu bağlamda incelemiştir. Her şeyin bir ruhu olduğunu öngören animizmin doğal bir sonucu olan mitos ve din, Vico’nun da ileri sürdüğü gibi, son tahlilde, şiirsel bir dilin ürünleri değildirler. Aksine, mitos, doğal olayları açıklamayı hedefleyen fakat kaynağını korkular veya cehaletten aldığı için yanlış bir yola girmiş bilim ya da felsefedir.

Bütün insan topluluklarının geçirmek durumunda olduğu “ilkel” aşama ile ilgili başka teoriler de ortaya atılmıştır. İnsan topluluklarının evrimini açıklamayı amaçlayan model, türlerin biyolojik evrimi modelinden alınmıştır.

Dolayısıyla, yalnızca gözlerden uzak, izole coğrafyalarda var olsalar da geçmiş aşamaları bugün yaşayan toplulukların, evrim geçirmiş topluluklarla aynı zaman diliminde yaşıyor olmaları mümkündür. Avustralya’da yaşayan ve teknolojik olarak ilkel topluluklar veya Avrupalı köylülerin yaşamları ve inançları bu görüşü destekleyen örneklerdir.

Bu genel yaklaşım, İngiliz yazar Andrew Lang’ın (1844-1912) *Mitos, Edebiyat ve Din* (*Myth, Literature, and Religion*, 1887) adlı eseri sayesinde oldukça popüler olmuştur. Klasik Dönem uzmanı olarak yetişen ve döneminin önde gelen entelektüellerinden biri olan Lang çalışkan bir deneme yazarı, tarihçi, şair, spor yazarı ve eleştirmendi. Geleneksel masalları derlediği ve karısıyla beraber yayımladığı *Mavi Peri Kitabı* (*Blue Fairy Book*) gibi pek çok kitabı çocuklar arasında hâlâ popülerdir.

Evrime duyulan ilgiden derinden etkilenen Lang ilk başlarda Tylor’ın kültürel gelişim kanunlarını kabul etse de, sunduğu kanıtları daha eleştirel bir gözle inceledikçe tek bir gelişim örüntüsünün olamayacağını, farklı gelişim biçimlerinin de olması gerektiğini düşünmeye başlar. Tylor’ın öne sürdüğü gibi, mitoslar gerçekten de bilim öncesi bir zamanda dünyayı anlama çabasıdır, fakat kültürlerin ilkel aşamaları, doğal güçlerle ilgili irrasyonel teorilerin cirit attığı bir zaman olmak durumunda değildir. “Yabani” denilen insan topluluklarında ahlaki monoteizm (tek tanrıcılık) olarak tanımlanabilecek örneklerle karşılaşan Lang, bazı durumlarda monoteizmin gerçekten de animizmden ve çok tanrılı mitoslardan önce var olduğunu, animizmin monoteizmin zaman içinde bozulmuş hali olduğunu ileri sürmüştür.

Çoğu akademisyene göre mitoslar, bilimin bugün çok daha iyi yaptığı bir şeyi, yani var oluşun neden bu şekilde gerçekleştiğini açıklamayı, geçmişte el yordamıyla yapmaya çalışıyordu. Klasik akademisyen ve modern antropolojinin kurucularından biri olan Sir James Frazer (1854-1941), toplumsal evrim fikrinin genel düzlemde de geçerli olabileceğini kabul ediyordu. Mitosların anlamı konusunda nihai bir sonuca varabilmek için bilimsel dayanak oluşturmak amacıyla, Amerika Yerlilerinden Afrikalılara, oradan Melanezyyalılara kadar dünyanın dört bir yanından büyük bir azimle veriler topladı.

Frazer’in meşhur kitabı *Altın Dal* (*The Golden Bough*) modern dünyanın en etkileyici eserleri arasında sayılır. 1890’da iki cilt olarak yayımlanmaya başlayan eser, 1911-1915 baskısına gelindiğinde on iki cilde ulaşmıştır. Frazer bu uzun çalışmasına, Roma yakınlarında bir köy olan Aricia’da, orman tanrısı Virbius’un kutsal koruluğunu yöneten “Ormanın Kralı” anlatısını inceleyerek başlar (Virbius, Theseus’un oğlu Hippolytos’un, Asklepios tarafından yeniden diriltilmesinden sonraki adıdır). Eğer kaçak bir esir bu koruluğa gelir ve kutsal meşe ağacının altın dallarından birini koparırsa, rahip bu esirle savaşmak durumundadır. Frazer’in kitabının adı buradan gelir (anladığımız kadarıyla Vergilius’un *Aeneis*’inde geçen ve Aineias’ın, ölümler diyarına girebilmek için yanında götürmek zorunda olduğu altın dal ile ilgisi yoktur; bkz. 23. Bölüm). Kavga sonunda rahip ölürse, köle rahibin yerini alır. Virbius rahipleri hep kaçak esirlerdir ve her seferinde selefleri tarafından öldürülürler.

Frazer, altın dal hikâyesinin insanoğlunun çok eski toplumsal ve dini bir kurumunun günümüze yansıması hali olduğu ve bu hikâyedeki Ormanın Kralı’nın,

egemenliği altındaki bölgenin bereketini sembolize ettiği tezini destekleyecek kanıtlar bulmak için dünyayı dolaşır. Zayıflayan iktidarı halkının varlığını tehdit etmeye başladığında kral öldürülmek zorundadır ve yerini genç ve hayat dolu halefi alır. Halkının varlığı sürsün diye kral ölmek zorundadır. Bir "tahıl tanesinin," ya da bereket tanrısının ete kemige bürünmüş karşılığı olan kralın yaşamı ve ölümü, doğanın temel "dirimselliğini" temsil eder. Attis, Adonis, Osiris ve Dionysos hikâyelerinin hepsi de bu örüntünün mitolojideki yansımalarıdır.

Frazer, bu varsayımsal "ilk" ritüelin, dünyanın her yerindeki mitoslarda ve dini inanışlardaki yansımalarına bir açıklık getirmeye çalışır. Kralın hayatına karmaşık bir tabular sistemi hâkimdir. Bu tabulardan birini yıkacak olursa, halkına yardım edebilme becerisi zayıflayacaktır. Frazer, her dini inanışta var olan emir ve yasaklar ile mitosta yıkılan pek çok tabunun kökeninin burada yattığını söyler. Yaşlı kralın ölmesi gerektiği için pek çok mitosta kralların ve tanrıların ölümünden bahsedilir. Frazer'a bu hikâyeler, kralın gerçekten de öldürüldüğü gerçek ritüellerden doğmuştur. Dolayısıyla mitosun kaynağı dini ritüelle yakından bağlantılıdır. **Ritüel mitos teorisi** dediğimiz şey, budur.

Frazer'ın, mitosların gerçek hayattaki ritüellerin bir tür uzantısı olduğu görüşü, kendinden sonrakileri derinden etkiler. Evrimsel düşünceden etkilenen diğerleri gibi Frazer da kapsamlı bir kültürel gelişim teorisi oluşturmak istiyordu. Bunun için, Tylor'ın "animizm" kavramının yerine "büyü" kavramını koydu (büyüyü, burada, ilkel halklar tarafından doğal ya da doğa dışı güçleri insanların isteklerine boyun eğdirmek amacı güden ritüellerin bir parçası olarak başvuru "mekanik süreçler" şeklinde tanımlayabiliriz).

İnsanlar büyüün genelde işe yaramadığını fark edince, din doğdu. Büyü yoluyla doğaüstü güçleri dize getirmenin yerini yarı insan özelliklerine sahip tanrıları ikna etme aldı. Bunun devamı olarak da dinin yerini bilim aldı. Mitoslar, genelde toplumsal gelimin din aşamasıyla ilişkilendirilir, zira mitoslar insana özgü bireysel özellikleri olan güçlerin hikâyelerini anlatırken bilim ve büyü, özel bir şahsa veya şeye bağlı olmayan, "kişiler üstü" güçlerle ilgilenir.

İlerleme (İng. progress) kavramı, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Avrupalıların dilinden düşmeyen bir kavram olmuştur. Özellikle İngiltere'de ilerleme, daha iyiye doğru bir gelişim anlamında kullanılmaktaydı ve evrim ilkesinin özünde içkin olarak ilerleme fikri vardı. Aydınlanma dönemi boyunca mitoslar üzerine yazılar yazan diğerleri gibi Frazer da ilerlemenin her zaman iyiye doğru bir gelişme anlamına gelmeyebileceği olasılığını görmezden geliyordu. Frazer bizzat kendisi pratik alan çalışması yapmadı. Yaptığı şey, genellikle üstünkörü bir şekilde topladığı muazzam miktardaki verileri, kendi teorisine uyacak şekilde manipüle etmekte.

Yirminci yüzyıla gelindiğinde antropolojik yöntem Bronislaw Malinowski (1884-1942) ve onun *Büyü, Bilim ve Din (Magic, Science, and Religion)* adlı eseri sayesinde oldukça rafine hale gelmişti. Malinowski Polonya'da doğmuş, fakat meslek hayatını İngiltere'de sürdürmüştü. Fransız sosyoloji okulundan etkilenen Malinowski, kuramını, 1914-1918 arasında, Yeni Gine'nin güneybatı açığındaki takımadalarda yaşayan Trobriand yerlilerinden bizzat topladığı veriler üzerine kurmuştur. Mitosları bilim öncesi dönemin ürünü olarak gören evrimci yaklaşıma karşı çıkan Malinowski, mitosların, deyim yerindeyse birer "fetva"

olduğunu, nihai amaçlarının dünyanın neden böyle olması gerektiğini gerekçelendirmek olduğunu ileri sürmüştür. Özetle bu, **onayıcı mitos teorisi**dir.

Örneğin, herhangi bir adada yaşayan herhangi birinin, herhangi bir bölge üzerindeki mülkiyetini gerekçelendirmek veya haklı çıkarmak için -çünkü orası, atalarının topraktan fıskırdığı yerdir- bir hikâyeye anlatılmaya başlanmış olabilir. Malinowski'ye göre mitoslar ekonomik, politik, sosyal ve dini gerçeklikleri gerekçelendirir ve onları meşru kılar. Mitosları varsayımsal kültürel evrim örüntülerine göre değil, insan toplulukları içindeki işlevlerine, günlük hayat içinde karşımıza çıkan problemlerle baş etmemize nasıl ve ne derece yardımcı olduklarına göre açıklamamız gerekir. Bu görüşleri nedeniyle Malinowski, bir pratiğin işlevinin, aldığı biçimi belirlediğini savunan **işlevselcilik** akımının kurucusu olarak kabul edilir.

Dil Bilimsel Teoriler

On dokuzuncu yüzyılda büyük ilerlemeler kaydetmiş Hint-Avrupa dil bilimi, zamanının önce gelen Sanskrit uzmanlarından ve Andrew Lang'ın ezeli rakibi **Max Müller** (1823-1900) tarafından geliştirilen yeni bir alegorik mitos çözümleme yönteminin temelini oluşturuyordu. Oxford'da ders veren, Almanya doğumlu Müller, ister tanrılarla ilgili olsun ister ölümlü kahramanlarla, hemen hemen bütün mitoslarda aydınlık ile karanlık arasında geçen bir mücadele alegorisi olduğunu gördü. Geliştirdiği yöntem, bu nedenle **güneş mitolojisi** denmektedir.

Evrimsel düşünce ve hızla gelişen bilimden etkilenen diğerleri gibi Müller'in teorisi de mitosların, ilk insanların fırtınalar veya gök cisimleri gibi önemli doğa olaylarını anlamlandırma çabası olarak görür, fakat Müller'in teorisi, güneşe atfedilen önemli rolü dil bilimsel verilerle desteklediği için özellikle etkili olmuştur.

Endymion ile Selene'nin anlaşılması zor hikâyesinde Endymion yakışıklı bir gençtir. Bir gün bir mağarada uyurken Selene ("ay") onu görür ve aşık olur. Pek çok çocukları olur. Zeus'un Endymion'a 'dile benden ne dersen' dediği gün ilişkileri biter. Endymion, hiç yaşlanmadan sonsuza dek uyumak ister. Grekçede *endyein* sözcüğü dalmak demektir ve *Endymion* adı, başlangıçta, güneşin deniz üzerinden batışına ("dalışına") gönderme yapıyordu. Fakat *endyein* sözcüğünün bu anlamı zamanla unutuldu ve yanlış olarak bir insan ismi gibi anlaşılmaya başlandı (Endymion= "dalıcı/dalan"). Selene ile Endymion arasındaki aşkı anlatan mitolojik hikâyeye, bu nedenle, "Selene Endymion'u kucaklar" (yani, "Ay, Dalgıcı kucaklar") cümlesiyle başlar. İlk insanların metaforik "ilkel" dilinde bu, "güneş batıyor ve ay yükseliyor" demenin bir başka şeklidir.

Max Müller, kadim fiziksel alegori ile Palaephatus'un dilin gerçekliği çarpıtacağı teorisini birleştirmiştir. Ona göre mitos bir dil hastalığı olarak doğar, yani, özellikle güneşle ilgili olguların gözleminde dilin orijinal anlamı gittikçe daha çok yanlış anlaşılır ve her seferinde yeniden yorumlanır. Müller ve onun izinden gidenler, bu şekilde, mitoslardaki kanlı ölüm sahnelerinin aslında kızıl gün batımlarına, Odysseus'un bir mağaraya hapsedilmesinin uzayıp kısalan yıla, Achilleus'un bütün düşmanlarını yok etmesinin ise bulutların arasından

sızan muhteşem güneş ışıklarına karşılık gösterebilmişlerdir. Midas, dokunduğu her şeyi parlak yaldıza bulayan güneştir ve Phaeton'un hikâyesi, aslında, aşırı ve uzun süren sıcaklığın (=Phaeton'un yolculuğunun) kuraklığa yol açacağını ve bu kuraklığın bir yıldırımla (Zeus'un, Phaeton'u öldürmek için savunduğu yıldırımla) sona ereceğini anlatır.

Müller, mitoslarda geçen isimlerin zaman içindeki değişimleri için de bir teori geliştirmeye çalışmıştır. Bu süreç içinde, akıllarına gelen en makul açıklamayı, herhangi bir şekilde doğrulama ihtiyacı duymadan kesin doğrulamış gibi kabul eden selefleriyle ters düşmüştür. Bununla birlikte Müller ve takipçileri, her yerde ortak olarak güneşin var olduğunu tespit etmişlerdir. Ne var ki diğer bütün iddialı mitos teorileri gibi Müller'in teorisi de kısa süre sonra kendi kendini çürütmeye başlar. Andrew Lang, yazdığı bir makalede, Müller'in kendi yöntemini kullanarak Müller'in kendisinin de bir güneş mitosu olduğunu, aslında hiç var olmadığını son derece eğlenceli bir biçimde ispatlamıştır.

Güneş mitolojisi, modern zamanların en büyük buluşlarından birinin etkisi altında doğmuştur. Bu buluşa göre (Bask dili, Fince, Macarca ve Estonca hariç) Avrupa dillerinin tamamı ve doğuda Hindistan'a, hatta Çin'e kadar uzana coğrafyada konuşulan dillerin (Ermenice, Farsça ve Sanskritçe dâhil, Sami dilleri hariç olmak üzere) pek çoğu, proto-Hint-Avrupa adı verilen ortak bir dilden türemiştir. Buluşun sahibi olarak, 1786'da bu konuda bir konferans veren Hindistan baş hâkimi ve Kraliyet Asya Araştırmaları Enstitüsü'nün kurucusu Sir William Jones (1746-1794) gösterilmektedir. **Hint-Avrupa karşılaştırmalı mitoloji** yöntemini savunanlar, modern Avrupa dillerini eski Grekçe, Latince ve Sanskritçeyle karşılaştırarak var olan dillerin orijinlerini ve ortak iç yapılarını ortaya çıkarmak mümkünse, aynı yöntemle Avrupa mitoslarını da aydınlığa kavuşturmanın ve aralarındaki ortak örüntüleri ve ortak özü tespit etmenin de mümkün olduğunu savunuyorlardı.

Örneğin Romalılar, düşman kralına Romalıların ne kadar gözü kara olduğunu göstermek için kendi sağ elini gözünü kırpmadan ateşe tutarak yakan Mucius ("solak") Scaevola'nın hikâyesini anlatıyorlardı. Romalılar gibi, bir Hint-Avrupa dili konuşan Norslarda (Kuzey İskandinavlar), sağ eli, var olan düzene düşman kurt Fenris tarafından ısırılıp koparılmış savaş tanrısı Tiu'nun hikâyesi vardı. Kurt, dişlerini Tiu'nun bileğine geçirmiş koparmak üzereyken Tiu, kurdu kopmaz bir zincirle bağlar. Dolayısıyla buradan, halkının iyiliği için elini feda etmiş bir adamın hikâyesini anlatan çok eski ve ortak bir Hint-Avrupa hikâyesinin olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Bu hikâye Romalıların elinde vatandaşlık görevinin önemini vurgulayan bir vatanseverlik hikâyesine dönüşürken, düzen ile kaosun arasındaki kozmik güçlerle daha çok ilgilenen Norsların elinde geçici bir kefarete hikâyesine dönüşür (bir gün gelip Kurt Fenris zincirlerinden kurtulduğunda dünyanın sonu gelecektir).

Hint-Avrupa karşılaştırmalı mitoloji uzmanları kuşaktan kuşağa aktarım sürecinde mitosların dillere eşlik ettiğini savunurlar ve anlatılan hikâyelerde, Hint-Avrupa toplumsal geleneklerinde ortak olarak var olan tipik özellikleri yansıtan ortak bir "gramer" ya da iç yapı ararlar. Yirminci yüzyılın ortalarında Fransız filolog Georges Dumézil (1898-1986), Hint-Avrupa topluluklarında ortak olarak görülen üç kuramsal sınıfı (yani a. yöneticiler ve rahipler,

b. savaşçılar ve c. yiyecek yetiştirenler/çiftçiler) Hint-Avrupa mitoslarındaki bazı tanrılar tarafından üstlenilen rollerle ilişkilendirerek, bu yorum yöntemini iyice rafine hâle getirmişti.

Örneğin, Paris'in Seçimi hikâyesini ele alalım. Paris'i kendi istedikleri şekilde karar vermeye ikna etmek için rüşvet olarak neden Hera siyasi iktidar, Athena askeri zafer, Aphrodite ise Helen'i vaat eder? Çünkü bu üç seçenek, Hint-Avrupa toplumundaki üç temel faaliyeti temsil etmektedir. Hera krallık otoritesini, yani yönetici sınıfı; Athena savaşçı sınıfı; beslenme ve üremenin tanrıçası Aphrodite ise yiyecek üretenleri temsil eder. Burada Aphrodite yerine Demeter'in olmasını bekleyebilirdik, zira Aphrodite'nin ilgi alanı daha çok insan cinselliği ile sınırlıdır; dahası, Aphrodite Semitik kökenli bir tanrıcadır. Ne var ki, Dumézil hikâyeyi aktarıldığı şekilde kabul etmek durumundaydı. Aslına bakılırsa, Grek mitoslarının sağladığı malzeme kuram açısından pek işe yaramıyordu.

Psikolojik Teoriler

Geçtiğimiz yüzyılda yeni ortaya çıkan çalışma alanları, yeni mitos teorilerine ilham kaynağı oldu. Sosyoloji ile antropoloji işlevselciliğe, dil bilimi Hint-Avrupa karşılaştırmalı mitoloji çalışmalarına giden yolu açtı. Psikoloji de beraberinde hem pek çok disiplin için önemli ve merkezi bir mitos -Oidipus mitosu- hem de bir dizi yeni psikolojik teori getirdi.

Antropolojik yaklaşımların yükselişe geçtiği bir zamanda **Sigmund Freud** (1856-1939) toplumsal işlevinden çok bireysel anlamına dayanan bir mitos görüşü geliştirdi. Ona göre mitos, bireydeki psikolojik güçlerin bir yan ürünüydü. Freud'un mitoslarla ilgili teorileri, rüyaları incelemeye başlamasıyla birlikte gelişti. Uykudaki bir insanın zihni, uyanık birininkinden çok farklı kurallara göre çalışır, fakat rüyalarındaki sembollerle gerçek dünyada olup bitenler arasında bazı bağlar olabilir. Freud, gündelik hayattan rüyalarındaki sembolere geçişi sürecinde etkili olan bazı kurallar formüle etmiştir.

Örneğin, uyanık olduğumuz zaman yaşadığımız birden fazla olayın ya da şeyin rüyada, genelde rahatsız edici duygulara neden olacak şekilde bir tek olaya ya da şeye dönüşmesine *yoğunlaşma* (*condensation*) adını vermiştir. *Yer değiştirme*, rüyadaki bir şeyin uyanıklık anında yaşadığımız oldukça farklı bir şeye, hatta bazı durumlarda tamamen zıddına karşılık gelmesidir; örneğin, düşmanlarımızı rüyada, tam olarak güvenemediğimiz bir sevgili olarak görebiliriz. Hem yoğunlaşma hem de yer değiştirme süreçleri rüya gören kişi için son derece önemli süreçlerdir, çünkü gerçek duygularımız veya düşüncelerimiz uyanıklık hâlindeki bilinç için ahlaki veya duygusal olarak son derece rahatsız edici veya ağır olabilmektedir. Her durumda duygunun kendisi gerçekte var olmaya devam ettiği için bir şekilde başa çıkılmalıdır ve zihin problemle dolaylı olarak ilgilendiğinde yaşanan stres daha az olmaktadır. Rüyalar, psikolojik gerilim semptomlarıdır; bu gerilimler nevroz adı verilen psikolojik rahatsızlıktan mustarip zihinlerin uyanıklık hallerini de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Bireyin dünyasına ait rüyalar ile toplumsal dünyaya ait mitoslar arasında ne gibi bir ilişki vardır? Freud'a göre mitoslar, belli bir insan topluluğunun ortak rüyalarının toplamıdır. Yoğunlaşmış rüya mitosuna örnek olarak iki farklı

varlığın birbirinin içine geçerek tek vücut olduğu mitolojik Kentaurlar veya Sirenler; yer değiştirme mitosuna örnek olarak ise kadınların kasık bölgesinin anatomik olarak vücudun üst kısmına taşınmış hali olarak görebileceğimiz Medusa yüzü verilebilir.

Freud ayrıca nevrozların ve onların rüyalarındaki sembolik dışavurumlarının bebeğin ilk kişisel cinsel deneyiminden kaynaklandığını da savunuyor ve ilk defa *Rüyaların Yorumu* (1900) adlı çalışmasında ortaya attığı **Oidipus kompleksi** üzerinde duruyordu. Freud yetişkin erkek psikolojisinin, çocukluk döneminde anneye duyulan cinsel yakınlık ve babaya karşı duyulan düşmanlık ve kıskançlıktan doğduğu şeklinde özetlenebilecek düşüncelerini Oidipus'un hikâyesinden yola çıkarak oluşturmuştur.

Sovyet halk bilimci Vladimir Propp'un aksine Freud, hikâyenin toplumsal tarih içindeki kökleri peşine düşmedi. Ona göre bu efsanenin köklerinde hastalarının, çocukluk döneminin bastırılmış arzuları olarak yorumladığı ensest rüyaları yatıyordu. Erkek çocuk, memesinden beslendiği ve sıcak bedeninde huzur bulduğu annesine karşı cinsel bir yakınlık duyar. Anneye huzur veren teması engelleyen, babanın anne üzerindeki cinsel talepleridir; çocuk bu yüzden düşmanlık beslediği ve kıskandığı babayı öldürmek ister ki annesine tekrar kavuşabilsin. Freud'a göre erkek çocuğun bir yetişkin olabilmesi için önce bu tabunun, açıkça dile getirilmeyen bu arzusun üstesinden gelmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla Oidipus mitosunu insanoğlunun gördüğü ilk rüyalarından doğmuştur. Savını desteklemek adına Freud efsanenin işine yaramayan kısımlarını, özellikle de hikâyenin sonunda, ölmeden önce tanrıların Oidipus'a sahip çıktığı şeklinde okunabilecek bölümü görmezden gelmiştir. Freud ayrıca Oidipus'un bebekken ölüme terk edilmiş olmasını ve üstün zekâsını da göz ardı eder. Freud'u eleştirenler, asıl niyetinin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında moda olduğu üzere, insan doğasını terbiye edilmemiş, ahlak dışı hayvani içgüdüleri seviyesine indirerek kötülemek olduğunu ileri sürerler. Hepimiz, der Freud, Oidipus gibi, Doğanın bize bahşettiği ama ahlak anlayışımıza tamamen aykırı gerçek arzularımızın bilincinde olmadan yaşayıp gider, bir şekilde onların farkına vardığımızda ise gözlerimizi kapatıp yokmuş gibi yaparız. Gördüğümüz üzere Freud'un Oidipus'un hikâyesini bir bütün olarak anlama ve açıklama gibi bir derdi yoktu.

Freudcu yorumlama yöntemine göre ejderleri öldürüp genç kızlarla evlenen kahramanların anlatıldığı hikâyeler, Oidipus kompleksinin birer kopyasıdır zira hepsi de erkek çocukların babalarını (= ejder) öldürüp anneleriyle (= genç kız) cinsel ilişki kurma (bastırılmış) arzularını yansıtmaktadır. Kronos babası Uranos'u içdişi eder çünkü oğulları babalarının cinsel iktidarlarını yok etmek ister ve kendi oğullarının da aynısını kendilerine yapmalarından korkarlar. Mitolojik kral ve kraliçeler, ana babaları temsil ederler. Keskin silahlar erkek cinsel organlarıdır; mağaralar, odalar ve evler ise ana rahmini sembolize eder. Dolayısıyla mitoslardaki imgesel dili, cinsel ilişkinin diline, çoğunlukla da anatomik terimlerle aktarmak mümkündür.

Freud, ayrıca, bireysel psikolojik gelişimin, bütün insanlığın psikolojik tarihinin bir tekrarı olduğunu da savunuyordu. Freud'dan bir süre önce embriyologlar, "ontojeni filojenin tekerrürüdür" (yani, bireyin gelişim süreci, bir ırkın/türün

gelişim süreciyle aynı aşamaları takip eder) şeklinde özetlenebilecek bir kavram geliştirmişlerdi. Bu, evrimsel yaklaşımın biyolojiye uyarlanmış biçimiydi. Bireyin rüyaları, türümüzün ilkel çocukluk döneminden kalma ortak rüyalar olarak görebileceğimiz mitoslarda karşımıza çıkan aynı ilkel bilinç durumunu yansıtır.

Freud'un teorisi, mitosları ilkel ve irrasyonel düşünceye bağlayan ve Aydınlanmadan beri çok popüler olmuş yaklaşımlardan bir diğeri idi. Freudcu mitos okuması, mitolojik örüntüleri ve olayları psikolojik örüntü ve olayların diline aktaran kılık değiştirmiş alegorik bir yaklaşımdı. Fakat Max Müller'e benzer ama kendinden önceki yorumculardan farklı bir şekilde Freud bir anlamdan diğerine geçişin yalnızca nasıl olduğunu değil neden olduğunu da açıklıyordu.

Freud'un meslektaşı **Carl Jung** (1875-1961) insan doğasının bilinç dışı bir parçası olduğu düşüncesi üzerine çalışmayı sürdürdü. Freud gibi Jung da bilinçaltını hem gizleyen hem de, psikiyatrlistlere, oraya giden yolu gösteren karmaşık bir semboller dizgesinin olduğunu kabul ediyordu. Bununla birlikte, bilinçaltının sembollerinin ağırlıklı olarak cinsel semboller olduğuna, dahası rüyalarındaki sembollerin bireysel olduğuna inanmıyordu.

Jung'un teorisi bazı açılardan Doğu dini öğretilerine benzer. Ona göre bireysel bilinç hali, **kolektif bilinçdışı** adını verdiği koca bir ruhsal faaliyetler okyanusunda küçük bir körfez ya da koy gibidir. Okyanusun derinliklerinde yaşayan büyük yaratıklardan bazıları arada sırada bu körfeze girerler. Bunlar, zamandan bağımsız olarak var olan ve sık sık kendini tekrar eden imgeler, yani *arketipler*dir; duygular dünyamızın ve mitoslarımız bu arketipler üzerine kuruludur.

Bazı arketip grupları belli bir kültürün bilincinde uzun bir süre boyunca varlığını devam ettirebilir. Jung bu tür farklı arketipleri gruplara ayırmış ve onlara Yaşlı Bilge, Toprak Ana ve Kutsal Çocuk gibi adlar vermişti. Budist meditasyonlarında bilinci belli bir noktaya odaklamak için kullanılan simetrik geometrik görsel figürleri, yani *mandalaları*, herkesin ulaşmak istediği ve mitoslara konu olan tam fiziksel bütünlük durumunun görsel sembolü olarak görüyordu. Bu açıdan bakıldığında mitosları insan hayatından ayrı düşünmek tamamen imkânsızdır. Jung'dan derin bir şekilde etkilenen Joseph Campbell'ın (1904-1987), *Bin Suratlı Kahraman* (*The Hero with a Thousand Faces*, New York, 1968) başta olmak üzere pek çok kitabında tekrar ettiği gibi, farkında olalım olmayalım, hayatlarımızda kendi mitoslarımızı yaşıyoruz.

Jung'un bir diğer takipçisi Erich Neumann (1905-1960), Jung'un yöntemi ni ejderlerle savaşılan mitosları açıklamak için kullanmıştır. Neumann'a göre bu tür mitoslar, bireyin bilinç durumunun dünyanın kolektif bilinçdışından kopuşunu temsil eder. Ejder kolektif bilinçdışının sembolüken, ejderin mideye indirmeye çalıştığı kahraman, bireysel bilinç durumunun sembolüdür. Kolektif bilinçdışının bir diğer sembolü de, mitolojide ve dinler tarihi boyunca sürekli karşımıza çıkan Büyük Ana Tanrıça, ya da "her şeyin anası" figürüdür. Bireysel bilinç durumunun ve hayatın kaynağı olmasına rağmen kendi yavrularını, kendi yarattıklarını yemekle (= yok etmekle) tehdit eder.

Bu nedenle kötü dişil güçler -Kirke veya Tiamat gibi canavarlar- erkek kahramanı tehdit ederler. Bazı örneklerde canavar (yunusu yutan balina gibi) kahramanı gerçekten de yutar, fakat bu her zaman geçici bir yenilgidir. Kahramanın nihayetinde canavarı kesin olarak yenmesi bireysel kimliğin doğuşunu,

bireysel bilinç durumunun, tehdit kaynağı kolektif bilinçdışı karşısında kazandığı zaferi temsil etmektedir. Kahramanın ödülü ise -prenses ya da hazine- yutup yok eden kolektif bilinçdışının yenilmiş, ehlileştirilmiş ve artık tüketen değil üreten haline getirilmiş formudur. Bu savaş mitosu, gerçekte, bireyin psikolojik yazgısının bir tarifidir.

Yapısalcı Teoriler

Mitos yorumlama teorilerinin en etkililerinden biri, Fransız antropolog **Claude Lévi-Strauss** (1908-2009) tarafından ortaya atıldığı şekliyle, **yapısalcılıktır**. Lévi-Strauss'a göre klasik bir hikâyede anlam içerik değil, içeriğin altında yatan yapısal ilişkiler aracılığıyla aktarılır. O güne kadar ortaya atılmış en akılcı ve soyut teori olan yapısalcılığa göre bir mitosun anlamı, onun en saf biçimidir.

Yapısal ilişkiler çoğu zaman o kadar belirsizdir ki yalnızca matematiksel formülleri andıran diyagramlar, tablolar ve formüller yoluyla açıklanabilirler. Dolayısıyla bir hikâyenin anlamı onun belli bir anlatılış şeklinden bağımsızdır; anlam, hikâyenin olası bütün varyantlarının toplamıdır. Kendini hiçbir şekilde geleneksel hikâyelerle sınırlandırmayan Lévi-Strauss, bir mitosun yorumlarının da o mitosun bir parçası olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (ki bu yorumlara kendi analizlerini de dâhil eder).

Lévi-Strauss mitosun köklerini, "mitsel düşünce daima zıtlıkların farkında olmakla başlar ve zaman içinde gelişerek zıtlıklar arasında bir orta yol bularak ilerler" ilkesinde bulur. İnsanlar dünyayı sıcak-soğuk, acı-tatlı, çiğ-pişmiş, canlı-ölü gibi birbirinden keskin çizgilerle ayrılmış ve aşılması gereken ikilikler olarak algılar. Doğamız gereği zıtlıklara tahammülümüz olmadığı ve bu yüzden zıt kutuplar arasında "arabulucular" bulunmadığı için, farkına vardığımız çelişkileri hikâyeler anlatarak gideririz.

Örneğin kadınları hamile bırakan ama ya çocuklarının doğmasına izin vermeyen ya da doğduktan sonra onları canlı canlı yutan Uranos oğlu Kronos hikâyesi doğum ile ölüm arasındaki ezeli mücadelede bir köprü gibidir. Normalde bir araya gelmesi imkansız karşıtlıklar, hem yeni nesiller üreten (doğum) hem de onları yutan (ölüm) gücün aynı güç olduğu bir hikâye anlatılarak bir araya getirilir. Homeros'un ölümler diyarına gidip geri dönen bir adamın hikâyesini anlattığı *Odysseia* da uzlaşmaz yaşam ile ölüm zıtlarını bir araya getiren bir hikâyedir. Yaşam ile ölüm birbirinin tam zıddı olsa, yani birinin olduğu yerde diğeri olamasa da, mitoslarda ölümler ülkesine gidilip, canlı olarak geri dönülebilir. Dünyayı bu tür ikilikler olarak algılamamızın nedeni, Lévi-Strauss'a göre, beynimizin fiziksel olarak iki ayrı bölümden oluşmasından kaynaklanır (ki bilinci mümkün kılanın da bu olduğu ileri sürülür). Bu ikili yapı nedeniyle, dış dünyadaki ikiliklerle bir türlü tam ve kesin olarak baş edemeyiz -mitosların dinamik karakteri de buradan gelir.

Lévi-Strauss 1955 yılında, Oidipus mitosunun dünya çapında ses getiren yapısalcı bir yorumunu yayımlar. Metin pek açık ve kolay anlaşılır bir metin değildir, ama yine de dünyanın dört bir tarafından çok sayıda değişik yorumlar alır. Lévi-Strauss'a göre mitosun hiçbir mesajı yoktur; insanın kökenleri ile ilgili birbirine zıt iddiaları dile getirir yalnızca. Thebaililer *autokhthonos*

olduklarını, yani topraktan öylesine fişkırdıklarını iddia etmektedirler (ejder dişleri). Adı "şiş ayaklı" anlamına gelen Oidipus, topraktan öylesine fişkıran yaratıkların ayaklarında (yılan ayaklı Gigantlar gibi) bir gariplik olduğu için öyledir. Diğer yandan, diğer bütün insanlar gibi Thebaililer de bir ananın karından doğmuşlardır; ve elbette Oidipus, annesi İokaste'nin rahminden çıkmıştır. Dolayısıyla Oidipus mitosu mantık yoluyla bir araya gelemeyecek iki zıt kutbu hikâye yoluyla birleştirir.

Lévi-Strauss'un yorumları zor anlaşılır metinlerdir; bunun bir nedeni, kullandığı dilin çetrefilli oluşudur. Oidipus mitosuyla ilgili argümanını şu şekilde özetler: "Kan bağına aşırı değer verilmesi ile yeterli değerin verilmemesi arasındaki ilişki, *autokhthoniden* kaçış çabası ile bunu başarmanın imkânsızlığı arasındaki ilişkinin aynısıdır."

Ayrıca, bir mitosun gerçek yapısına -ya da özüne- ulaşım ulaşılmadığımızı kesin olarak anlamak zordur, çünkü çoğu zaman başka seçenekler de söz konusu olmaktadır. Bir antropolog olarak Lévi-Strauss ağırlıklı olarak Güney Amerika yerlileri arasında bulunmuş, onların mitosları aracılığıyla yalnızca o insanların derin korkularını, endişelerini ve isteklerini değil, tüm insan türünün zihinsel iç mekanizmalarını da keşfetmeyi amaçlamıştır. Bunu yaparken de, insan doğasına ait sırların geleneksel masallarda yattığını ispatlamaya çalışan kadim yorumcuların geleneğini izlemiştir. Daha açık bir ifadeyle Lévi-Strauss, mitosların görünürdeki dokusunun ardında, şeylerin asıl doğasını açıklayacak soyut bir örüntü veya kurallar dizgesi bulmayı hedefleyen Yeni Platoncu programı aynen tekrar etmiştir.

Bütün kısıtlarına rağmen, Lévi-Strauss'un yapısalcı yorum yöntemi açıklayıcı/yorumlayıcı gücü oldukça yüksek bir yöntemdir, çünkü bütün mitos sistemlerini bir araya getirerek ve bunun da ötesinde, kültürün daha geniş ölçekli özellikleri ile mitos arasında bağlar kurarak, mitosların bugüne kadar gözlerden uzak kalmış yönlerini ortaya çıkarır. Lévi-Strauss'un Fransız takipçileri arasında bir grup, özellikle J.-P. Vernant (1914-2007), P. Vidal-Naquet (1930-2006) ve M. Detienne (doğ. 1935) Grek mitosları yöntemini izlemişlerdir. Claude Lévi-Strauss ile birlikte bu yazarlar **Paris mitos eleştiri okulu** olarak anılırlar.

Yöntemlerine örnek olarak, Grek panteonu üzerine yaptıkları çalışmayı verebiliriz. Alışlageldik yöntem, her tanrıyı diğerlerinden ayrı bir şekilde incelemek, kökleriyle ilgili varsayımlarda bulunmak ve mitos ve ritüellerle bağlantısıyla ilgili bir şeyler söylemektir (ki bu kitapta da benimsenen yöntem budur). Ne var ki, Vernant'a göre, nasıl ki tek bir kelimeden bir anlam çıkarılamazsak, tek bir tanrıyı diğerlerinden ayrı değerlendiremeyiz; asıl yapılması gereken, bütün tanrıları mitosta bir araya getiren karmaşık ilişkiler ağı olarak tanımlayabileceğimiz "sentaksa" bakmaktır. Greklerin kavramsal evrenini ancak o zaman anlayabiliriz.

Örneğin gezgin Pausanias, Olympia'daki Zeus heykelinin kaidesinde Hestia'nın Hermes ile ilişkilendirildiğine dikkat çeker. Neden? Çünkü, diye açıklar Vernant, Hestia ile Hermes Greklerin birbirine zıt fakat aynı zamanda birbirini bütünleyen iki farklı mekân (uzam) algısının vücut bulmuş şekilleridir. Hestia sabit noktadır, evin -ve şehrin- merkezinde duran ocağıdır. Hermes ise hareketi, bir durumdan başka duruma geçişi, değişimi, zıtları birleştiren bağı temsil eder.

Greklerin gündelik sosyal hayatları da aynı bölünmeyi yansıtır. Hermes'e göre Hestia neyse erkeğe göre kadın da odur. Erkek şehir şehir, ülke ülke dolaşır, iş yapar ve savaşırken kadın evdedir, bir yere hareket etmez. Dolayısıyla ne Hermes ne de Hestia birbirinden ayrı düşünülemez, çünkü onlar tek bir kavramın iki zıt kutbudur. Mekân anlamında kullandığımız *uzay* (İng. *space*) sözcüğü bizim için bu tek kavramı temsil eder, fakat dillerinde bu soyut kavramı karşılayacak sözcük bulunmayan Grekler bu durumu, Hestia ile Hermes'in farklı fakat birbirini tümleyen edimleri ile ifade etmişlerdir. (Aslında Grekçede *uzay*/mekân sözcüğünü üç aşağı beş yukarı karşılayan birkaç farklı sözcük vardır.)

Yapısalcı yorumlar, kültürün çok farklı yerlerinde alınan farklı şeyleri birbirine bağlayarak mitoslara şekil veren kuralların neler olduğunu görmeyi hedefler. Bu girişimin karmaşıklığı, bunun hem mümkün hem de tehlikeli bir iş olduğunu gösterir. Ufak ayrıntılar ile daha geniş çaplı örüntüler arasındaki etkileşim büyüleyici fikirlerin doğmasına önayak olur, fakat ortaya çıkanların nesnelliği ve anlamlılığı ciddi bir tartışma konusudur. İnsan düşüncesine egemen olan aynı kurallara tâbi olduğunu öne süren yapısalcı teorinin evrensel iddiaları, pratikte hemen her alana uygulanabilmekte, fakat aynı zamanda yöntemi fazla "girişimci" olmakla eleştirenlerin de işini kolaylaştırmaktadır.

Bağlamsal Yaklaşımlar

Alman klasik filolog Walter Burkert (doğ. 1931), klasik metin uzmanlarını derinden etkilemiş eseri *Grek Mitolojisi ve Ritüellerinde Yapı ve Tarih'te* (*Structure and History in Greek Mythology and Ritual*, 1979) yapısalcılığın yaygın yönünden bahseder. Burkert, mitos çalışmalarında yapının önemli olduğunu ve bir hikâyenin asıl kimliğinin, metnin içindeki bir anlam (İng. *sense*) yapısı sayesinde korunduğunu kabul eder. Aralarındaki farklara rağmen hem Homeros'un Oidipus hikâyesine hem de Sophokles'inkine "Oidipus mitosudur," diyebilmemizi mümkün kılan şey bu sabit, kısmen gizli iç yapının varlığıdır. Bununla birlikte Burkert, Lévi-Strauss'un değişen kültürel ve tarihsel koşullar karşısındaki ilgisizliğine karşı çıkar, zira bu değişim, bir mitosa sürekli olarak farklı kolektif anlamlar yüklemektedir. Dolayısıyla, kültürel ve tarihi bağlam her zaman dikkate alınmalıdır.

Ritüel mitos teorisini kısmen de olsa canlandıran Burkert, mitos biçimlendiren yapıların biyolojik ya da kültürel **eylem planlarını** yansıttığını ileri sürer. Kültürel eylem planının bir örneği, Paleolitik (Erken Taş Devri) insanın avlanma pratiklerinde görülebilir. Hayatta kalmak için avını öldürmek zorunda kalan fakat hayvanlarla yakın ilişki içinde bulunan ve onlara saygı duyan avcı, bu eyleminden duyduğu suçluluk duygusunu çeşitli törensel eylemler yoluyla hafifletmeye çalışır. Bir hayvan öldürdükten sonra kemiklerini yenden bir araya getirerek, örneğin, hayvanı canlandırmış gibi yapar.

Bu eylem planı, av tanrıçası Artemis tarafından bir geyiğe çevrilen ve kendi köpekleri tarafından parçalanarak can veren avcı Aktaion mitosundaki ayrıntıları açıklayabilir. Hikâye, avcılarının hayvan kılığına girerek avlandığı tarih öncesi ritüeli yansıtmaktadır -mitosta köpekler insan gibi ayrı ayrı isim verilmiş olmasının nedeni de bu ritüeldir. Bu mitosun bir başka versiyonunda

köpekler Aktaion'un ölümünün ardından acı içinde ulumaktadırlar. Kentaur Khiron, Aktaion suretine girerek köpeklerin karşısına çıkar; sahiplerinin canlandığını zanneden köpekler sakinleşip susarlar. Burkert'e göre, öldürülen hayvanın/insanın suretine bürünmek, tarih öncesi dönemlerde vicdanı rahatsız avcılarının avladıkları hayvanın kemiklerini gerçekten bir araya getirdiği canlandırma ritüellerinin bir yansımasıdır.

Grek mitoslarının, Paleolitik av pratiğinden gelenler de dâhil, pek çok ritüel unsuru koruduğu ve Burkert'in din ve mitos konularındaki görüşlerinin daima akıl açıcı olduğu tartışılmaz. Bununla birlikte Burkert'in, Grek kurban töreninin ve bunu yansıtan mitosların tarih öncesi av pratiğinden gelmiş olduğu tezi, Grek kurban törenlerinde neden yabancı hayvanların değil de evcil hayvanların kurban edildiği sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Tarih öncesi avcılarının avlarını öldürdükleri için "suçluluk duydukları" düşüncesi de eleştiriye oldukça açıktır. Avcılar avlarına saygı duyuyorlardı, orası kesin, fakat suçluluk duygusunun genellikle toplumsal ahlak kurallarının ihlal edilmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir; hayvan öldürmek, Paleolitik insanın toplumsal ahlak kurallarını ihlal eden bir eylem değildi. Tarih öncesi avcılarının öldürdükleri hayvanı canlandırma çabalarının bir nedeni, hiç kuşkusuz, öldürecek/avlayacak hayvanların neslinin tükenmemesini, büyü yoluyla, garanti altına almaktır.

Bağlamsal yaklaşım, mitosları, hikâyelerin altında yatan toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili gerçekliklere dikkat çekmek veya mitosların gerçeklik inşa etme yollarını göstermek için kullanan feminist eleştirmenler için de uygun gibidir. Örneğin Demeter mitosunu Grek kadınlara evlilik, çocuk yetiştirme ve dini yaşam konularında onlardan beklenen rollerin ne olduğunu açıklamak ve bu rolleri kadınların doğal görevleriymiş gibi benimsetmek için araç olarak kullanılmıştır. Elbette ki bu tür eleştiriler daima, erkekler tarafından erkekler için üretilmiş edebî metinleri temel almalıdır.

Bağlamsal yaklaşım yapısalcı, tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemlerin görüşlerinden yararlanan ve büyük ölçüde biyoloji, dinler tarihi, dil ve antropoloji konularındaki bilgilerimize başvuran karmaşık bir yaklaşımdır.

SONUÇ

Burada ana hatlarıyla kısaca özetlemeye çalıştığımız, Grek mitoslarının yorumlanmaya çalışıldığı uzun tarihî süreçten nasıl bir sonuç çıkarmamız gerekir? Bu mitos yorumlama sistemleri, "anlamak"tan kastımız bir şeyi daha geniş ve daha bildik bir bağlama oturtmaksa, mitosları anlamamıza katkıda bulunuyor mu, ya da ne derece bulunuyor?

Yazı ve felsefe öncesi bir geçmişe ait geleneklerin tuhafıkları karşısında kafaları karışmış antik Grek teorisyenler kendi mitoslarını, onları felsefe tarafından yaratılmış "doğru" gerçeklik modellerine uydurmaya çalışarak açıklamayı denediler. Mitoslara baktıklarında, fiziksel dünyanın felsefi bir tanımını yaparken işlerine yarayacak alegoriler ya da, euhemeristler örneğinde, insanlığın geçmişini tarihsel olarak yeniden kurmak için temel alınacak bir kaynak ya da bireylerin toplum içinde nasıl davranmaları gerektiğini gösteren

örnekler görüyorlardı. Mitosları, Hristiyanlıktan modern zamanlara geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni gerçeklik modellerine adapte etmeye çalışan daha sonraki yöntemler de buna benzer bir yol izledi. Bu uzun modeller silsilesi içinde geldiğimiz en yetkin olmasa da en son nokta, Aydınlanmadan ve özellikle on dokuzuncu yüzyıldan bu yana düşünce dünyasını gittikçe daha yoğun bir şekilde egemenliği altına alan bilimsel modeldir. On dokuzuncu yüzyılda çıkan ve mitosları "dil bir hastalığı" olarak gören teori, bilimsel dilbilimciler tarafından desteklenmiş olsa da, Palaephatus'un İ.Ö. 300'de önerdiği yorum yöntemine şaşırtıcı derecede benzemektedir. Modern psikolojik teoriler, özellikle Jung'un ve Lévi-Strauss'un kiler, mitoslarda ruhsal ve psikolojik gerçekliğin alegorilerini bulmaya çalışan çok daha eski yorumcuların başvurduğu yaklaşımları biraz daha rafine bir şekilde tekrar eden teorilerdir.

Bilim, düşünceleri kesin ve net bir biçimde tanımlar ve onları katı bir şekilde kontrol altında tutulan ilkelere göre ele alır; bilimsel modeli diğerleri karşısında daha güçlü kılan şey budur. Öte yandan, hümanist çalışmaların da kendine göre güçlü yanları vardır, çünkü hümanist yaklaşım, daha çok, semboller yaratabilen canlılar olarak tanımladığı insanlığın alternatif dünyalar yaratma becerisiyle ilgilenmektedir. Mitoslar da mitos yorumları da böyle bir alternatif dünyadır; her ikisi de aynı becerinin dışavurumudur.

Tarihsel olarak, mitos yorumları en az mitosların kendileri kadar önemlidir ve aslında onlardan çok daha geniş bir alan kaplarlar. Mitos (anlatılan hikâyenin kendisi) ile mitoloji (mitosların analizi) sözcüklerinin birbirlerinin yerine kullanılabilir olması, kasıtsız da olsa, kritik bir kafa karışıklığına işaret etmektedir. Bu karışıklığın ilk farkına varanlar, mitos yorumlarının aslında eldeki mitoslara eklenen yeni mitoslar olduğunu ileri süren yapısalcılardır. Eğer bir mitos, onu üreten toplumdaki gerilim noktalarını, değerleri ve entelektüel akımları yansıtıyorsa, o mitosun yorumu da o akımları neredeyse aynı sadakatle yansıtır. Mitos yorumlama tarihi aslında düşünce tarihinin bir izdüşümüdür. Mitos yorum tarihine baktığımızda, zaman içinde aynı kalan malzemeye karşılık sürekli bir değişim içinde olan entelektüel modeller görür ve düşünce yapılarındaki değişimi çok iyi izleyebiliriz.

Büyük mitos teorisyenleri, genellikle, şu ya da bu hikâyeyi, şu ya da bu kişiyi alır, etkileyici gözlemler yapar ve sonra çıkardıkları sonuçlar diğer bütün mitoslar için de geçerliymiş gibi konuşurlar. Fakat mitoslar birbirlerinden o kadar farklı ve bizim mitos tanımımız o kadar belirsiz ve tartışmaya açıktır ki evrensellik iddiasındaki bütün açıklamalar, öznel olmaya ve sahiplerinin teorik çıkarlarına hizmet etmeye mahkûm gibidir. Mitos yorumlama tarihi bu gerçeği doğrulayan örneklerle doludur. Grek mitoslarının kapsamı bir yandan geniş ölçekli yorumlama girişimlerine açıkken diğer yandan bu girişimleri boşa çıkarma eğilimindedir, çünkü elimizdeki örnekler her türlü amaca, her türlü bakış açısına uygun sayısız seçenek sunmaktadır. Dikkatli bir seçimle, her türlü teori belli sınırlar içinde kalan konulara şaşırtıcı netlikte ve doğrulukta açıklamalar getirebilir, bu sınırlar içinde sorunsuz çalışabilir. Ne var ki, başka mitos örneklerine uygulandığında teori, en bariz ve en anlaşılır konulara bile doyurucu açıklamalar getirmekte zorlanabilir.

Bir araya gelmiş klasik mitoslar, bağlamsal yaklaşım sayesinde daha iyi anladığımız üzere, tek bir teoriyle açıklanamayacak kadar karmaşık ve çok yönlüdür (bu kitapta genel olarak bağlamsal yaklaşımı tercih etmemizin nedeni budur). Mitosların bu kadar karmaşık olmasının bir nedeni insan bilincinin kendisinin karmaşık olmasıyken, diğer nedeni ise alfabenin mucidi olan Greklerin yazı öncesi sözlü gelenekten alfabe yazısına dayanan ve öz-eleştirel bir kültüre geçiş sürecinde oynadıkları özel roldür. Dolayısıyla Grek mitosları, insan ruhunun gelişim tarihinde özel bir durumdur. Onları anlamak için farklı yorum akımlarının mümkün kıldığı içgörülerden yararlanmamız gerekmektedir. Hiçbir analiz yönteminin klasik mitolojinin sonsuz gizemlerine tek başına ışık tutamayacağı açıktır.

ÖNEMLİ İSİM VE TERİMLER

akılcılık, 715	onayıcı mitos teorisi, 733
Ksenophanes, 716	Max Müller, 733
alegori, 717	güneş mitolojisi, 733
sembolizm, 717	Hint-Avrupa karşılaştırmalı mitoloji, 734
etimoloji, 718	Sigmund Freud, 735
euherizm, 719	Oidipus kompleksi, 736
Yeni Platonculuk, 722	Carl Jung, 737
Aydınlanma, 726	kolektif bilinçdışı, 737
romantizm, 728	Claude Lévi-Strauss, 738
Johann Bachofen, 729	yapısalcılık, 738
Sir James Frazer, 731	Paris mitos eleştiri okulu, 739
ritüel mitos teorisi, 732	eylem planları, 740

OKUMA LİSTESİ 25. BÖLÜM

GENEL

- Bremmer, Jan, and Fritz Graf, eds., *Interpretations of Greek Mythology* (London, 1987).
 Buxton, Richard, ed., *From Myth to Reason?* (Oxford, UK, 1999).
 Czap, E., *Theories of Mythology* (Oxford, UK, 2005).
 Dundes, Alan, ed., *Sacred Narrative: Readings in the Theory of Myth* (Berkeley, CA, 1984).
 Edmunds, Lowell, ed., *Approaches to Greek Myth* (Baltimore, MD, 1990). Mitos ile ritüel, mitos ile tarih, Grek ve Yakın Doğu mitolojileri, folklor, yapısalcılık, psikanalitik yorum ve mitos ile Grek sanatı dâhil, modern mitos yorumlama ekolleri üzerine çalışmalar.
 Kirk, G. S., *The Nature of Greek Myths* (New York, 1974). Beş temel teoriyi -doğa mitosları, etiyolojik mitoslar, onayıcı mitoslar, yaratıcı bir döneme önyak olan mitoslar ve ritüellerden doğan mitoslar- değerlendiren ve bunlara, mitosları psikenin bir ürünü olarak gören beş teoriyi daha dâhil eden bir çalışma.
 Segal, Robert A., ed., *Literary Criticism and Myth*, 6 vols. (New York, 1996).

GREK TEORİLERİ

- Guthrie, W. K. C., *The Greek Philosophers, from Thales to Aristotle* (New York, 1960).
 Kirk, G. S., and J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers: A Critical History with a Selection of Texts* (Cambridge, UK, 1962).